

צעירים על גבול הלבנון: תמונת מצב

ברכי בן סימון וצ'סלב קונסטנטינוב

עריכת לשון: רויטל אביב מתוק
תרגום לאנגלית (תקציר): דוד סימר
עיצוב גרפי: ענת פרקו טולדנו

ייעוץ סטטיסטי: ד"ר דמיטרי רומנוב

המחקר נערך בהזמנת רשות הצעירים הממשלתית במשרד הנגב, הגליל והחוסן הלאומי
ומומן בסיועה.

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל
ת"ד 3886 ירושלים 9103702
טלפון: 02-6557400
brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | ניסן תשפ"ה | אפריל 2025

רקע

עם פרוץ מלחמת חרבות ברזל פונו עשרות אלפי תושבים מיישובי גבול הצפון מפאת הסכנה הביטחונית. על פי הערכות פונו כ-17,000 צעירים בני 18–34 בהוראת הצבא ובאישור הממשלה ועוד כמה אלפים התכנו עצמאית. מצב חירום מתמשך הכרוך בפינוי מן הבית לזמן בלתי ידוע ובשיקום של הסביבה גורם להפרעה פתאומית וניכרת בסדר החיים הרגיל ויש לו השפעות פסיכולוגיות, חברתיות וכלכליות כבדות משקל על המפונים. בהינתן המידע המועט על מצב הצעירים תושבי הצפון פנתה רשות הצעירים הממשלתית במשרד הנגב, הגליל והחוסן הלאומי לצוות ילדים, נוער וצעירים במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה לערוך סקר בקרב צעירים אלו. מכון ברוקדייל חבר למרכז הידע האזורי גליל מזרחי לביצוע הסקר.

מטרות

מטרת הסקר הייתה לקבל תמונת מצב עדכנית על המאפיינים והצרכים של צעירים בני 18–34 שגרו לפני המלחמה או במהלכה ביישובים השוכנים בקרבת הגבול עם לבנון וללמוד על השפעות המלחמה והפינוי עליהם במגוון היבטי חיים. בתוך כך הסקר גם נועד לזהות סוגיות המטרידות את הצעירים וכן צרכים ייחודיים לקבוצות צעירים שונות, למשל משרתי מילואים, מפונים וערבים. מידע זה נועד לשמש בסיס לתכנון מדיניות ותוכניות לצעירים ולהתאמת פעולות השיקום לצורכי הצעירים.

שיטה

סקר מקוון למילוי עצמי שנערך בין 26 בדצמבר 2024 ל-5 בפברואר 2025, כשנה ושלושה חודשים מפרוץ המלחמה. הסקר נערך בקרב 216 צעירים תושבי גבול הצפון והמדגם היה מדגם נוחות. הקישור לשאלון הופץ בקרב הצעירים בסיוע רכזי צעירים ומנהלי יחידות במרכזי צעירים הפועלים בצפון.

ממצאים

מן הממצאים עולה המורכבות שעימה מתמודדים צעירים תושבי הצפון בעקבות המלחמה. 53% מן הצעירים נאלצו לעזוב את ביתם ולהתפנות ליישוב אחר לפרק זמן ממושך מאוד (84% עוד לא חזרו לביתם בעת הסקר) ו-85% שינו מקום מגורים פעם אחת לפחות מאז הפינוי. לשהות הממושכת במגורים זמניים יש השפעה על תוכניות הצעירים לחזור לביתם: 67% מהם אינם מתכננים לחזור ליישוביהם גם כשהמצב יאפשר זאת או אינם יודעים אם יחזרו (15% אינם מתכננים לחזור ו-52% עוד לא הכריעו). השפעה אחרת של הפינוי ושל מצב החירום המתמשך היא הפרעה פתאומית וניכרת בסדר החיים הרגיל. הביטוי הבולט ביותר של הפרעה זו הוא הגיוס הנרחב למערך המילואים – 40% מן הצעירים נקראו לשירות מילואים מפרוץ המלחמה ו-24% שירתו במילואים בעת הסקר. מספר ימי המילואים הממוצע שעשו צעירים אלו עמד על 207 ימים.

ביטויים נוספים להפרה של סדר היום הם הפסקה זמנית מן הלימודים (22%), עלייה של 15 נקודות האחוז בשיעור הלא עובדים בין התקופה שלפני המלחמה למועד ביצוע הסקר ושינויים במקום העבודה (46% החליפו מקום עבודה בעקבות המלחמה).

בהיבט של סיכון וחוסן נמצא ש-26% מן הצעירים חוו אובדן של בן משפחה או אדם קרוב, 75% דיווחו על החמרה במצבם הנפשי בעקבות המלחמה ו-55% דיווחו על פגיעה בתחושת החוסן (פגיעה ברמת הביטחון האישי וירידה באמון). לצד זאת, 89% מן הצעירים דיווחו שיש להם אדם אחד לפחות לפנות אליו בעת משבר או מצוקה, 48% דיווחו על תחושת מסוגלות בשלושה מתוך שישה היגדים לפחות ו-60% דיווחו על רצונם להשתתף בפעילות ובחשיבה על עתיד הקהילה שלהם. 79% מן הצעירים ציינו שהם מכירים זכות אחת לפחות מבין הזכויות שהוצגו להם ו-67% דיווחו שהם מימשו או מצויים בתהליך למימוש זכות אחת לפחות מבין הזכויות הרלוונטיות להם. במחקר זהו כמה קבוצות שפגיעותן עלולה להיות רבה יותר: גברים צעירים, צעירים ערבים וצעירים שנשארו בביתם בעת המלחמה.

המלצות

כדי לעודד צמיחה של קהילות צעירים וחזרה של צעירים איכותיים שיצעידו את הצפון קדימה נדרשת ראייה רחבה של צורכי הצעירים ושל התחומים החשובים להם. יש להשקיע ביצירת מקורות תעסוקה מגוונים ובפיתוח והרחבה של תשתיות ושירותים איכותיים כגון חינוך, בריאות, תרבות ותחבורה. יש להנגיש לצעירים מידע בנושא תעסוקה, לספק הכוון תעסוקתי ולפתח הכשרות מקצועיות בתחומים שבהם הם יוכלו להשתלב בעבודה. כן יש לספק מענה בתחום הנפשי על בסיס אבחון והערכה של צורכי הפרט, להבטיח שירותי תמיכה מגוונים וזמינים ולהפנות משאבים לקבוצות בסיכון גבוה לחוות קשיים נפשיים או לקבוצות שמשאביהן דלים. יש לפעול להחזרת האמון של הצעירים במדינה ובשליחיה ובראש ובראשונה לשתף אותם בקבלת החלטות ולערב אותם בתוכניות השיקום. יש צורך למצוא דרכים נוספות להנגיש מידע על זכויות והטבות ולמצוא דרכים להקל את מימושו.

דברי תודה

אנו מודים מקרב לב לכל התורמים למחקר זה.

בראש ובראשונה ברצוננו להודות לצעירים שהשיבו על הסקר. נכונותכם לתרום מזמנכם ולשתף במצבכם אפשרה לנו לאסוף מידע חיוני שאנו מקווים שיסייע בהנעת תהליך השיקום של קהילות הצעירים בצפון.

תודה למנהלי היחידות במרכזי צעירים בצפון ולרכזי הצעירים ברשויות המקומיות בצפון על הפצת הקישור לשאלון ועל עידוד הצעירים לענות עליו.

תוכן עניינים

1	1. מבוא
2	2. מטרת המחקר
2	3. השיטה
2	3.1 אוכלוסיית המחקר והמדגם
6	3.2 איסוף הנתונים
6	3.3 כלי המחקר
6	3.4 ניתוח הנתונים
6	3.5 אתיקה במחקר
7	4. ממצאים
8	4.1 דיור והסדר מגורים
12	4.2 שירות צבאי
13	4.3 לימודים
15	4.4 תעסוקה ומצב כלכלי
16	4.5 מצב רגשי ומערכות תמיכה
20	4.6 מיצוי זכויות
24	4.7 השפעת מאפיינים כלכליים-חברתיים על התגובה למצב החירום המתמשך
27	5. מגבלות המחקר
28	6. סיכום, דיון והמלצות
28	6.1 סיכום ודיון
30	6.2 המלצות
33	עוד פרסומים של המכון בנושא
34	מקורות

רשימת לוחות

4	לוח 1: אוכלוסיית המדגם, לפי מאפיינים סוציו-דמוגרפיים
9	לוח 2: צעירים תושבי גבול הצפון שפוננו או התכנו מביתם בעקבות המלחמה והסדר מגוריהם מאז
13	לוח 3: שירות בצבא בתקופת המלחמה, לפי מין
14	לוח 4: סטודנטים והשפעות המלחמה בתחום הלימודים, לפי מין
20	לוח 5: פגיעה בהיבט חברתי (ברמת החוסן) ורצון במעורבות

רשימת תרשימים

3	תרשים 1: פריסת היישובים שנכללו באוכלוסיית המחקר
4	תרשים 2: הצעירים במדגם, לפי רשות מקומית
7	תרשים 3: סוגי כגיעה בעקבות המלחמה
8	תרשים 4: הסדר מגורים של צעירים תושבי גבול הצפון לפני המלחמה
10	תרשים 5: תכנון לשוב ליישוב שממנו פונו או התפנו
10	תרשים 6: סיבות שמונעות מן הצעירים לשוב ליישוב, למעט האיום הביטחוני
11	תרשים 7: פעולות שיסייעו בקבלת ההחלטה לחזור ליישוב המגורים, לפי מין
12	תרשים 8: שיקולים בהחלטה היכן לגור בעתיד, לפי מכוניים ולא מכוניים
15	תרשים 9: מצב תעסוקה לפני המלחמה ובעת הסקר
16	תרשים 10: שינוי במצב הנפשי בעקבות המלחמה
17	תרשים 11: קשיים רגשיים שנחוו בתדירות גבוהה בשבועות שלפני הסקר
17	תרשים 12: חוויות מסוגלות שנחוו בתדירות גבוהה בשבועות שלפני הסקר
18	תרשים 13: מספר מקורות תמיכה בעת משבר או מצוקה, לפי מין ומכוניים ולא מכוניים
18	תרשים 14: גורמים שאליהם פונים הצעירים לתמיכה בעת משבר או מצוקה, לפי מין
19	תרשים 15: סיבות לאי קבלת סיוע מקצועי בקרב צעירים המעוניינים בסיוע זה
21	תרשים 16: היכרות של צעירים תושבי גבול הצפון עם זכויות והטבות המגיעות להם
22	תרשים 17: מימוש הזכויות וההטבות המגיעות לצעירים תושבי גבול הצפון
23	תרשים 18: תחומים שבהם צעירים תושבי גבול הצפון רוצים מענים

1. מבוא

בשבת שבעה באוקטובר פרצה מלחמת חרבות ברזל בעקבות מתקפת הפתע הרצחנית של ארגון חמאס על יישובי הנגב המערבי. עוד באותו היום פונו התושבים מבתיהם, אם בשל ההרס הרב שלא אפשר מגורים במקום ואם בשל האיום הביטחוני. למחרת הורחב העימות לזירת הצפון בעקבות ירי טילים על ידי ארגון חיזבאללה וארגוני טרור נוספים, ותושבי יישובי גבול הצפון פונו מבתיהם מפאת הסכנה הביטחונית. האוכלוסייה שהתגררה ביישובים הסמוכים לקו הגבול עם לבנון פונתה מכוח [החלטת הממשלה 975 מיום 18.10.2023: תוכנית פעולה לאומית לביצוע פינוי אוכלוסייה בגזרת הצפון \(5-0 ק"מ\) מהצפון וקליטתה – מלחמת חרבות ברזל](#). בפועל פונתה אוכלוסייה מ-43 יישובים המרוחקים 3.5 ק"מ מן הגבול עם לבנון. בתוכניות הפינוי נכללו העיר קריית שמונה, המועצות המקומיות מטולה, שלומי וע'ג'ר וכמה עשרות יישובים בחמש המועצות האזוריות מרום הגליל, מבואות החרמון, גליל עליון, מטה אשר ומעלה יוסף. מספר בני ה-19–35 שפונו מוערך ב-16,612 צעירים (לרר וויסבלאי, 2024). הממשלה אישרה כמה פעמים את הארכת משך הפינוי של יישובי הצפון והאחרונה ניתנה עד סוף פברואר 2025, בעוד לטוהים במלונות ניתנה האפשרות להמשיך לשהות בהם עד 7 ביולי 2025 במימון המדינה (לרר ואח', 2025). נוסף על התושבים שפונו בהוראת הצבא ובאישור הממשלה, היו גם תושבים שבחרו להתכנות זמנית מבתיהם ללא הוראת מערכת הביטחון ובלי תוכנית פינוי ממשלתית (בנק ישראל, 2023). להערכת מרכז המידע והידע במערך הדיגיטל הלאומי, התכנון באופן עצמאי מיישובי הצפון כמה עשרות אלפי תושבים (שחר ולרר, 2024).

מצב חירום מתמשך הכרוך בפינוי מן הבית לזמן בלתי ידוע ובשיקום של הסביבה גורם להפרעה כתאומית וניכרת בסדר החיים הרגיל ויש לו השפעות פסיכולוגיות, חברתיות וכלכליות כבדות משקל על המפונים (Myles et al., 2018). הבית הוא המקום שבו פרטים מייצרים התקשרות חברתית ורגשית, ואובדן זה, שהוא גם חומרי וגם רגשי, גורם לתחושת חוסר אוריינטציה, חוסר יציבות והיעדר תקווה (Fletcher et al., 2016). אובדן הבית והמעבר למקום מגורים זמני יכולים לפגוע בתחושת הפרטיות, בשל הצורך להצטופף במקום קטן, כמו חדר מלון או דירה שכורה, ולהשפיע על הדינמיקה המשפחתית. הפגיעה בפרטיות יכולה להיות קשה במיוחד עבור צעירים. כמו כן צעירים פגיעים למצבי פינוי פתאומי כי הם פוגעים במערכות החברתיות שמספקות להם הגנה בשעת משבר ומגבילים את הגישה שלהם למשאבים הנדרשים להם להתמודדות יעילה ולהחלמה מן האסון. למצב חירום מתמשך השפעה פסיכולוגית, חברתית וכלכלית ניכרת גם על אלו שנשארו בבתיהם והתמודדו עם אימת המלחמה (בן סימון וטופורק בר, 2024).

מציאת חלופות דיור ושיקום לאחר אסון הם תהליכים מאתגרים שחורגים מן הצורך למצוא מקומות דיור זמניים או בתים קבועים. שיקום האזור מחייב פיתוח מנגנוני מימון מותאמים, גישה למקורות הכנסה בני-קיימה לפרטים ולמשפחות שנפגעו ותכנון תשתיות שיוכלו לספק מענה לצרכים בטווח הקצר והארוך כאחד (Johnson & Lizarralde, 2012). תהליך השיקום של אזור הצפון ותהליך השיבה של תושביו וביניהם צעירים מתנהלים בהדרגה זה כמה חודשים ומחייבים תיאום בין מערכות רבות וכן פיתוח והרחבה של מענים קיימים תוך שימת לב והתאמה לצרכים הקיימים.

נכון לכתיבת הדוח, מקור הנתונים העיקרי על מפונים הוא מערך הדיגיטל הלאומי (מערכת 'יחד'). מהיעדר מקור אחר, דוחות ומסמכים שנכתבו על התושבים ביישובי קו העימות ביססו את הניתוח שלהם בעיקר על נתונים מן התקופה שלפני המלחמה. גם

המידע על צעירים תושבי גבול הצפון ככלל הוא מועט.¹ רשות הצעירים הממשלתית במשרד הנגב, הגליל והחוסן הלאומי פנתה לצוות ילדים, נוער וצעירים במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה לערוך סקר בקרב צעירים תושבי גבול הצפון כדי ללמוד על המאפיינים והצרכים שלהם ועל השפעות המלחמה עליהם. מכון ברוקדייל חבר למרכז הידע האזורי גליל מזרחי לביצוע הסקר.

2. מטרת המחקר

מטרת הסקר הייתה לקבל תמונת מצב עדכנית על המאפיינים והצרכים של צעירים בני 18–34 שגרו לפני המלחמה או במהלכה ביישובים השוכנים בקרבת הגבול עם לבנון וללמוד על השפעות המלחמה והפינוי עליהם במגוון היבטי חיים. בתוך כך הסקר גם נועד לזהות סוגיות המטרידות את הצעירים וכן צרכים ייחודיים לקבוצות צעירים שונות, למשל ערבים, משרתי מילואים ומפונים. מידע זה נועד לשמש בסיס לתכנון מדיניות ותוכניות לצעירים ולהתאמת פעולות השיקום לצורכי הצעירים.

שאלות המחקר:

1. מהם המאפיינים הסוציו-דמוגרפיים של הצעירים תושבי גבול הצפון ומה מצבם בתחומי חיים שונים: שירות צבאי ושירות מילואים, לימודים, תעסוקה, מצב רגשי, מערכות תמיכה?
2. כיצד המלחמה והפינוי השפיעו עליהם בסוגיות של תחושת ביטחון, אמון ומקום מגורים?
3. באילו שירותים הם נעזרו (מיצוי זכויות) ומה עוד חסר להם?

3. השיטה

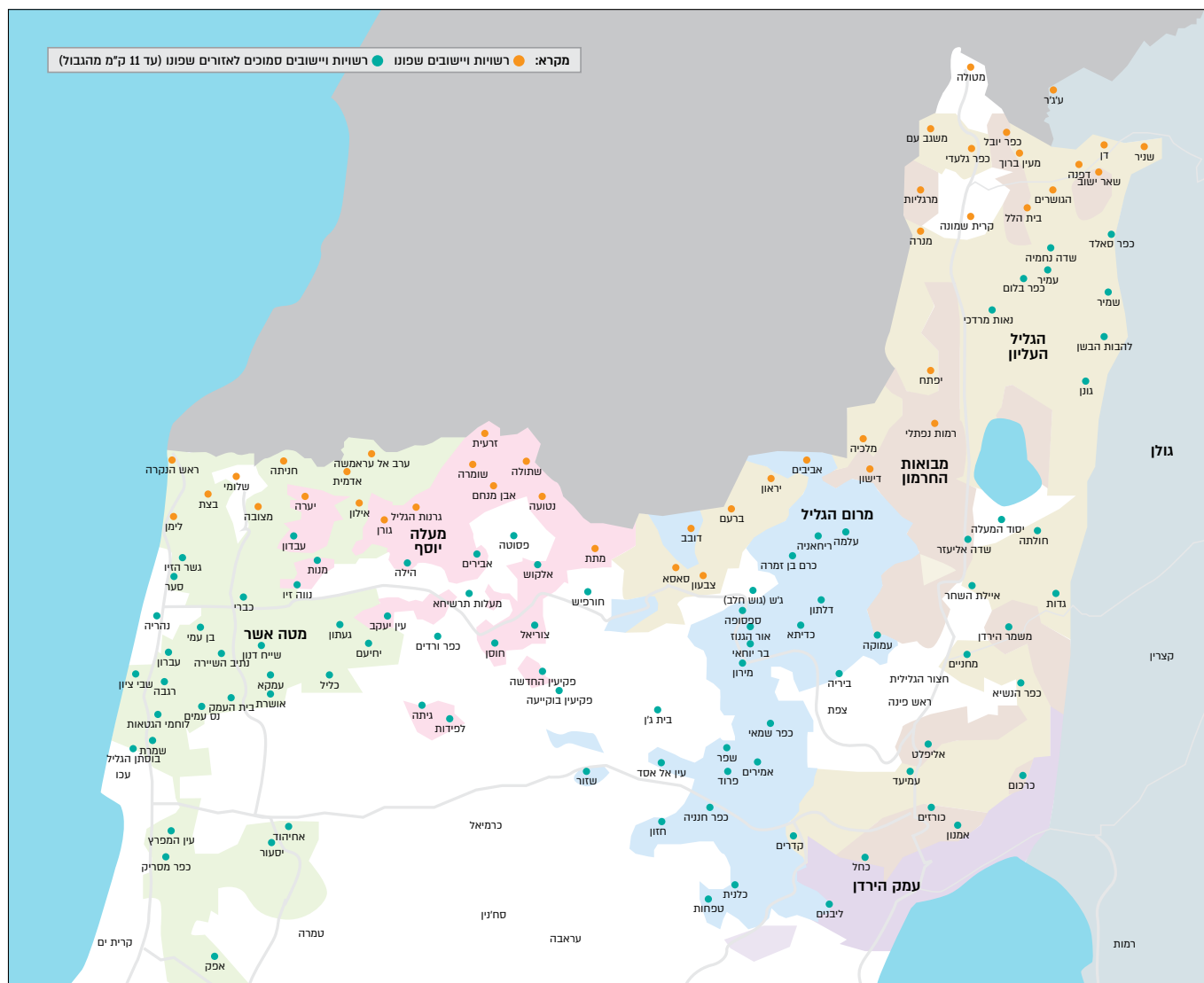
3.1 אוכלוסיית המחקר והמדגם

בסוף שנת 2022 מנתה אוכלוסיית הצעירים תושבי גבול הצפון כ-56,000 צעירים בני 18–34 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה [למ"ס], 2024). ביישובי גבול הצפון כלולים כל היישובים שצוינו בהחלטת הממשלה 975, לרבות יישובים המשתייכים לאחת המועצות האזוריות שצוינו בהחלטה גם אם הם עצמם לא נכללו בתוכניות הפינוי, וכן יישובים בקרבתם.² לצורך סקר זה מולאו שאלונים על ידי 216 צעירים שהתגוררו ערב המלחמה באחד מיישובי גבול הצפון. **תרשים 1** מציג את היישובים שנכללו באוכלוסיית המחקר ו**תרשים 2** את התפלגות הצעירים במדגם לפי רשות מקומית. מרבית הצעירים במדגם גרו לפני פרוץ המלחמה במועצות האזוריות גליל עליון (41%), מבואות החרמון (13%) ומעלה יוסף (13%) ובעיר קריית שמונה (10%).

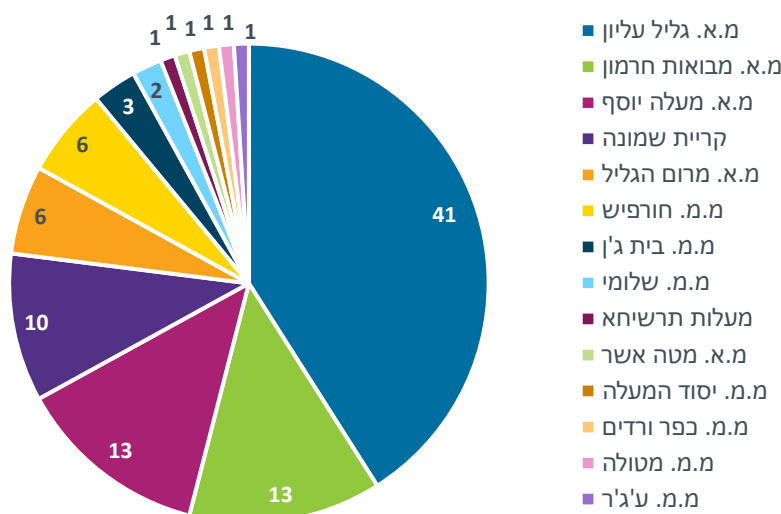
¹ מרכז הידע האזורי אשכול מזרחי ערך סקר מצב התושבים בדצמבר 2023 ובספטמבר 2024. נתוני סקרים אלו נותחו גם על אוכלוסיית הצעירים. כמו כן נערך סקר בקרב צעירים מפונים מקריית שמונה בהובלת המכללה האקדמית תל חי. [מרכז ידע - Eshkol : Eshkol](#)

² במחקר נכללו גם יישובים באשכול גליל מזרחי שאינם מוגדרים קו העימות, למשל יישובים במועצה האזורית גולן, אך אלו לא נכללו בניתוח הנתונים המוצג בדוח זה. הנתונים על כלל הצעירים ביישובי אשכול גליל מזרחי ינותחו בנפרד ויפורסמו על ידי מרכז הידע האזורי גליל מזרחי.

תרשים 1: פריסת היישובים שנכללו באוכלוסיית המחקר

תרשים 2: הצעירים במדגם, לפי רשות מקומית (N = 216; באחוזים)

לוח 1 מציג את מאפייני הצעירים במדגם. 55% מן הצעירים במדגם הם גברים ו-45% נשים, 47% מן הצעירים היו בני 18–24, הקבוצה הגדולה ביותר, ואילו קבוצת הגיל 25–29 היוותה 23% מן המדגם וקבוצת הגיל 30–34 היוותה 30% מן המדגם. שיעור ה'יהודים ואחרים' היה 69% ושיעור הערבים – 31%. בקרב הצעירים הערבים 13% הם מוסלמים, 14% דרוזים ו-4% נוצרים. 50% מן הצעירים במדגם היו רווקים, 25% נשואים, 22% בזוגיות ללא נישואין ו-3% היו פרודים או גרושים. ל-77% מן הצעירים במדגם לא היו ילדים, ל-11% היה ילד אחד ול-12% שני ילדים או יותר. ל-10% מן הצעירים אין תעודה (סיימו בית ספר יסודי, חטיבת ביניים או תיכון ללא תעודה), 39% סיימו תיכון עם תעודת בגרות, ל-22% יש תעודה על-תיכונית, תעודת מקצוע או תעודה אחרת ול-29% יש תואר אקדמי. 10% מן הצעירים במדגם דיווחו שהם מוגדרים אנשים עם מוגבלות.

לוח 1: אוכלוסיית המדגם, לפי מאפיינים סוציו-דמוגרפיים (N = 216; באחוזים)

מאפיין	%
מין	100
גברים	55
נשים	45
גיל	100
18–24	47
25–29	23
30–34	30

מאפיין	%
קבוצת אוכלוסייה	100
יהודים ואחרים	69
ערבים	31
מוסלמים	13
דרוזים	14
נוצרים	4
מצב משפחתי	100
רווקה	50
נשוי/אה	25
בזוגיות ללא נישואין / ידועה בציבור	22
חייה בנפרד / גרושה	3
מספר ילדים	100
אין ילדים	77
ילד אחד	11
שני ילדים ויותר	12
גיל הילדים [^]	
3-0	71
6-4	20
11-7	29
15-12	12
18-16	14
השכלה (התעודה הגבוהה ביותר) ^{^^}	100
אין תעודה	10
תעודת בגרות	39
תעודה על-תיכונית	6
תואר אקדמי	29
תעודת מקצוע	2
תעודה אחרת	14
מגבלות	10

[^] האחוזים אינם מסתכמים ל-100 כיוון שלצעירה יכולים להיות ילדים בגילים שונים
^{^^} 44 צעירים (15%) לא השיבו על שאלה זו והצעירים שציינו 'תעודה אחרת' לא פירטו מהי

3.2 איסוף הנתונים

הנתונים נאספו בסקר מקוון למילוי עצמי בין 26 בדצמבר 2024 ל-5 בפברואר 2025, כשנה ושלושה חודשים מפרוץ המלחמה. הסקר נערך בקרב 216 צעירים תושבי גבול הצפון והמדגם היה מדגם נוחות. הקישור לשאלון הופץ בקרב הצעירים בסיוע רכזי צעירים ומנהלי יחידות במרכזי צעירים הפועלים בצפון ועל ידי מרכז הידע האזורי גליל מזרחי.

בתום איסוף הנתונים שוקלל המדגם לפי מין, גיל וקבוצת אוכלוסייה כדי להבטיח שהמדגם מייצג את אוכלוסיית הצעירים תושבי גבול הצפון. החישוב נעשה על בסיס קובץ אוכלוסייה ברשויות המקומיות לסוף שנת 2022 (למ"ס, 2024). לאחר שקלול המדגם בחנו החוקרים את מאפייני הצעירים במדגם המשוקלל לעומת כלל הצעירים תושבי הצפון ונמצא שמאפייניהם לפי מין (55% גברים לעומת 52%, בהתאמה) וגיל (47% בני 18–24 לעומת 44%, בהתאמה) דומים. עם זאת נמצא ייצוג חסר לצעירים "יהודים ואחרים" במדגם (69% לעומת 75%, בהתאמה). הנתונים המוצגים בדוח הם נתוני המדגם המשוקלל.

3.3 כלי המחקר

השאלון הועבר בעברית ובערבית וכלל שאלות סגורות על המאפיינים הדמוגרפיים של המשיבים, על היבטים שונים בחייהם, כגון מגורים, השכלה, תעסוקה, שירות צבאי ושירות מילואים, מצב רגשי, מערכות תמיכה, על אופי היפגעותם ממצב החירום בישראל לנוכח הלחימה הנמשכת ועל שימוש בשירותים ובזכויות העומדים לרשותם. בניית השאלון נעשתה בהתבסס על שאלונים ממחקרים ומסקרים רלוונטיים, למשל הסקר שנערך בקרב צעירים בישראל לבחינת השפעות המלחמה עליהם (בן סימון וקונסטנטינוב, 2024) וסקרים אחרים שנעשו בחודשי המלחמה. השאלון מוחשב על ידי צוות איסוף נתונים במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל ונבדק על ידי צוות המחקר במכון כדי להבטיח את תקינותו.

3.4 ניתוח הנתונים

המידע נותח בתוכנת SPSS. כדי ללמוד על ההבדלים בין קבוצות במחקר השתמש צוות המחקר במבחן χ^2 להתפלגויות (באחוזים) ולבחינת קשר בין משתנים קטגוריאליים. המידע נותח לפי משתנים אחדים: מין, קבוצת אוכלוסייה וגיל. כמו כן בוצעו ניתוחים דו-משתניים (מבחן χ^2) כדי לעמוד על צורכיהן הייחודיים של קבוצות מסוימות, למשל מכוני ומשרתי מילואים.

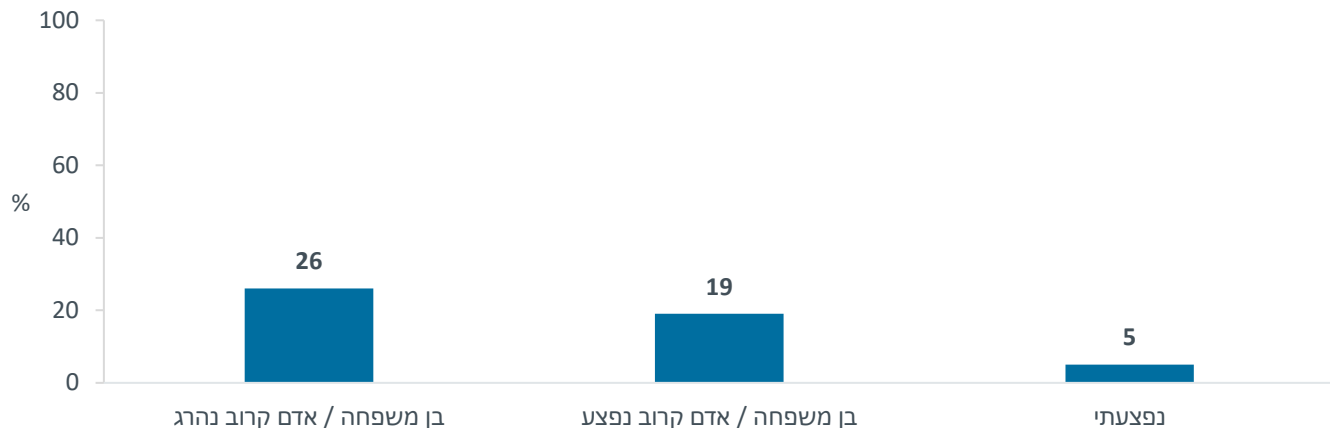
3.5 אתיקה במחקר

ועדת האתיקה של מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל אישרה את המחקר. מטרת המחקר הוסברה למשיבים בקישור שנשלח אליהם והובהר להם שהם אינם מחויבים להשתתף בו ושהם יכולים להפסיק את השתתפותם בכל עת שיחפצו. כמו כן ניתנה להם האפשרות לא לענות על שאלות שהם אינם מרגישים בנוח לענות עליהן. עוד צוין בפניהם שהשאלון אנונימי, ושכל המידע שייאסף יישמר בסודיות וישמש רק למטרות המחקר, בלי אפשרות לזהות את המשתתפים. למשיבים ניתנו אומדן של משך הזמן הצפוי למילוי השאלון וכן כתובת המייל של החוקרת לצורך בירורים, שאלות והערות. רק משיבים שהצהירו שהם קראו והבינו את המטרות ואת תנאי ההשתתפות ונתנו את הסכמתם להשתתף במחקר מרצונם החופשי הועברו אל השאלון.

4. ממצאים

למלחמות ולמצבי חירום מתמשכים יש השפעות נרחבות הן בהיבט הרגשי הן בהיבט החומרי. אחת התוצאות הבולטות של מצבים אלו היא פגיעה בגוף והצורך להתמודד עם אובדן. מבין הצעירים תושבי גבול הצפון, 26% חוו אובדן של בן משפחה או אדם קרוב, 19% דיווחו על בן משפחה או אדם קרוב שנפצע ו-5% נפצעו בעצמם (**תרשים 3**).

תרשים 3: סוגי פגיעה בעקבות המלחמה ($n = 160$; באחוזים)

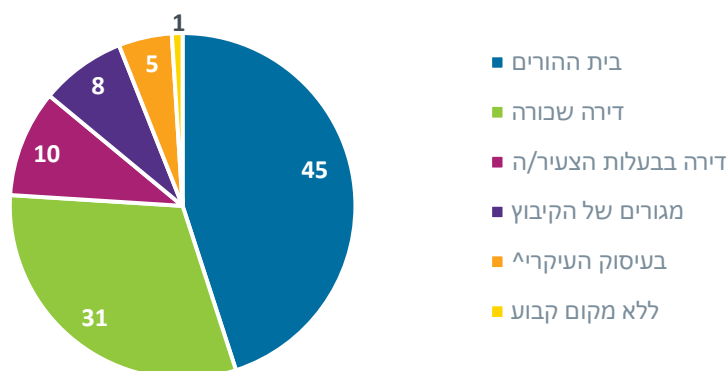
תוצאה בולטת אחרת היא נזק למבנים ולרכוש ובעקבות כך פינוי מן הבית. תושבים שבתיהם ניזוקו מוצאים מקלט במקום אחר עד חלוף הסכנה או עד שהאזור ישוקם דיו ואפשר יהיה לשוב ולחיות בו. 11% מן הצעירים תושבי גבול הצפון דיווחו שהבית והרכוש שלהם או של בני משפחתם נהרס וניזוק ו-6% דיווחו על פגיעה קשה במשק או בעסק שלהם או של משפחתם.

מלבד פגיעות בגוף, בנפש וברכוש, מצבי חירום ואסון גורמים להפרעה ניכרת בחיי היום-יום ועשויים לפגוע ביכולת של צעירים להשלים משימות בתחומי חיים מגוונים כמו לימודים, תעסוקה ומשפחה. מצבי חירום שמחייבים פינוי מן הבית לזמן ממושך ולא ידוע וגיוס מילואים נרחב וממושך או הארכת שירות מעמידים בפני צעירים אתגרים לא מעטים ועלולים להסיט אותם מן המסלול שבו צעדו או שאליו היו מועדות פניהם. הצעירים תושבי גבול הצפון נשאלו בסקר על מצבם בתחומי חיים שונים ועל השפעת המלחמה, ובתוך כך הפינוי מן הבית, על חיי היום-יום שלהם במגוון היבטים, וכן על מערכות תמיכה וסיוע העומדות לרשותם. הממצאים מוצגים להלן.

4.1 דיור והסדר מגורים

בסקר הושם דגש על נושא הדיור והמגורים בשל מרכזיותו בחייהם של המפונים, המתפנים והצעירים שנותרו לגור בקו העימות. לפני פרוץ המלחמה גרו מרבית הצעירים תושבי גבול הצפון בבית ההורים (45%) או בדירה שכורה (31%) ומקצתם בדירה בבעלותם (10%), במגורים של הקיבוץ (8%), במסגרת העיסוק העיקרי שלהם כמו דירת שירות, מעונות סטודנטים או ישיבה (5%), או שלא היה להם מקום מגורים קבוע (1%) (תרשים 4).

תרשים 4: הסדר מגורים של צעירים תושבי גבול הצפון לפני המלחמה (n = 218; באחוזים)

[^] דירת שירות, מכינה, כפר סטודנטים, מעונות סטודנטים או חיילים, ישיבה

בעקבות פרוץ המלחמה והאיום הביטחוני המתמשך דיווחו 53% מן הצעירים תושבי גבול הצפון שהם עזבו את יישובם: 35% פונו מביתם ו-18% התפנו עצמאית. מדיווח הצעירים עולה שהם עברו להתגורר בכל חלקי הארץ אך בעיקר באזור הצפון: 49% התגוררו בעת הסקר במחוז צפון, 23% במחוז חיפה, 15% במחוז תל אביב, 8% במחוז מרכז, 2% במחוז דרום, 2% באזור יהודה ושומרון ואחוז אחד במחוז ירושלים. 84% מן הצעירים שפנו או התפנו דיווחו שעד למועד הסקר הם לא שבו ליישוב מגוריהם: 73% מתגוררים בדירה שכורה והיתר בבית מלון (8%), בבית קרובי משפחה או חברים (7%), במגורי ביניים (6%) או במקום אחר (6%). בקרב צעירים שהתפנו עצמאית היה שיעור הצעירים שהתגוררו בדירה שכורה גבוה יותר משיעור זה בקרב צעירים שפנו ביוזמת המדינה (80% לעומת 69%, בהתאמה) ובקרב קבוצה זו לא דווח על מגורים בבית מלון בעוד בקרב צעירים שפנו עמד שיעור זה על 11%. עוד עולה מן הנתונים ש-23% בלבד מן הצעירים שפנו או התפנו התגוררו עם קהילת המוצא שלהם ו-85% שינו מקום מגורים פעם אחת לפחות מאז הפינוי. מספר המעברים הממוצע עמד על 3.5 (לוח 2).

לוח 2: צעירים תושבי גבול הצפון שפוננו או התכנו מביתם בעקבות המלחמה והסדר מגוריהם מאז ($n = 218$; באחוזים)

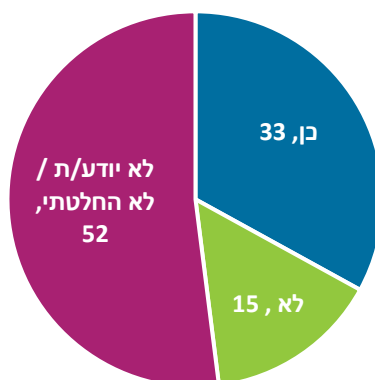
מאפיין	%
פוננו	35
התכנו עצמאית	18
בקרב צעירים שפוננו או התכנו לא שבו ליישוב מגוריהם עד למועד הסקר	($n = 107$) 84
אזור מגורים בעת הסקר	100 ($n = 91$)
מחוז צפון	49
מחוז חיפה	23
מחוז תל אביב	15
מחוז מרכז	8
מחוז ירושלים	1
מחוז דרום	2
אזור יהודה ושומרון	2
הסדר מגורים בעת הסקר	100 ($n = 84$)
דירה שכורה	73
בית מלון	8
בית קרובי משפחה / חברים	7
מגורי ביניים	6
מקום אחר	6
מגורים עם קהילת המוצא	23
עברו פעם נוספת מאז הפינוי	85
מספר מעברים ממוצע [^]	3.5

[^] מקרב צעירים שענו שהם התגוררו ביותר ממקום אחד מאז הפינוי

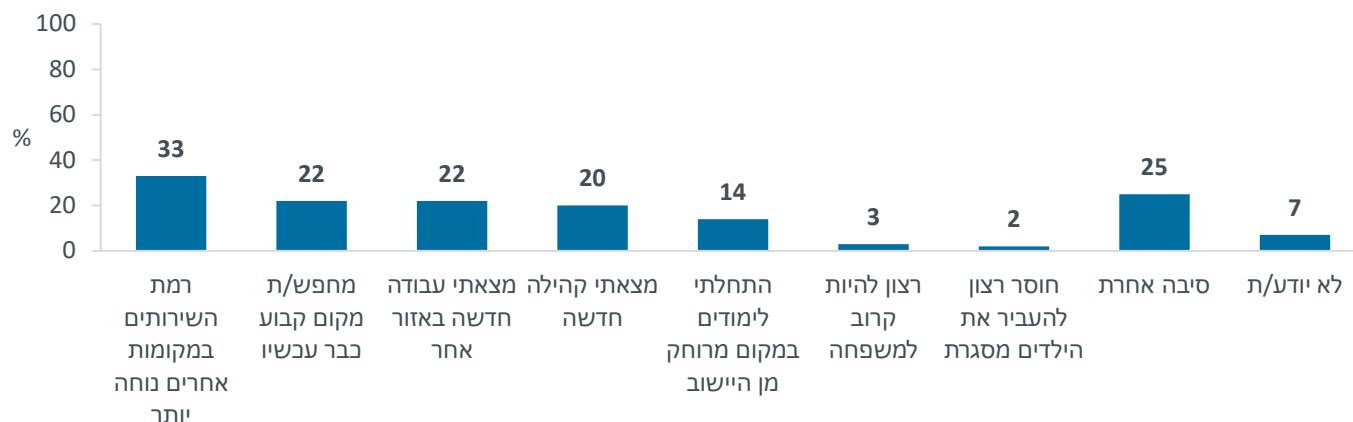
לא כל הצעירים מתכננים לשוב ליישוב שממנו פוננו או התכנו – 15% מן הצעירים אמרו שהם לא מתכננים לחזור ליישוביהם גם כשהמצב יאפשר זאת ו-52% אמרו שהם לא יודעים או עוד לא החליטו (**תרשים 5**). הסיבות לאי-חזרתם או להתלבטות שלהם אם לחזור הן מגוונות ומלמדות שהם המשיכו בדרכם וכבר השתלבו בקהילה או בעבודה אחרות (**תרשים 6**). הצעירים ציינו כמה

פעולות שעשויות לסייע להם בהחלטה לחזור, כמו שיקום של היישוב והאזור (50%), שיפור רמת השירותים וזמינותם (49%), חזרת אנשי הקהילה או בניית הקהילה מחדש (46%), קבלת מידע על זכויות וסיוע לחוזרים (44%), מיגון פיזי (37%) וחיבור לשירותים (35%). שיעור גבוה יותר מן הנשים, לעומת הגברים, ציינו שמיגון פיזי (50% לעומת 27%, בהתאמה), חזרת בני המשפחה ליישוב או לאזור (23% לעומת 3%, בהתאמה) וסיוע בשיקום הבית (16% לעומת 0%, בהתאמה) יסייעו להן בהחלטתן לשוב **(תרשים 7)**.

תרשים 5: תכנון לשוב ליישוב שממנו פונו או התכנו (n = 91; באחוזים)

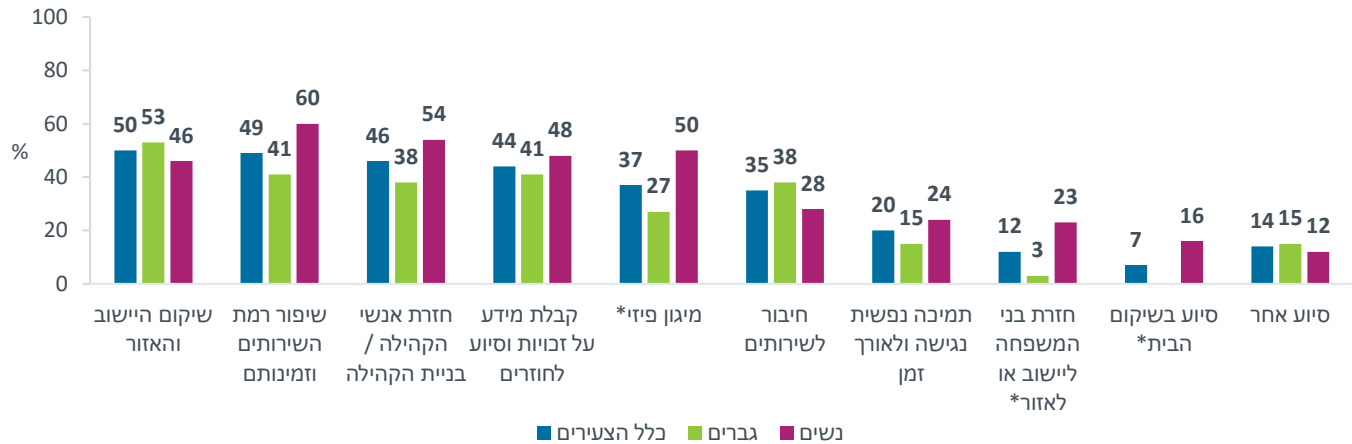

תרשים 6: סיבות שמונעות מן הצעירים לשוב ליישוב, למעט האיום הביטחוני[^] (n = 60; באחוזים)

[^] מקרב צעירים שענו שהם אינם מתכננים לחזור ליישוב מגוריהם או לא החליטו אם לשוב; האחוזים אינם מסתכמים ל-100 כיוון שאפשר היה לסמן יותר מתשובה אחת

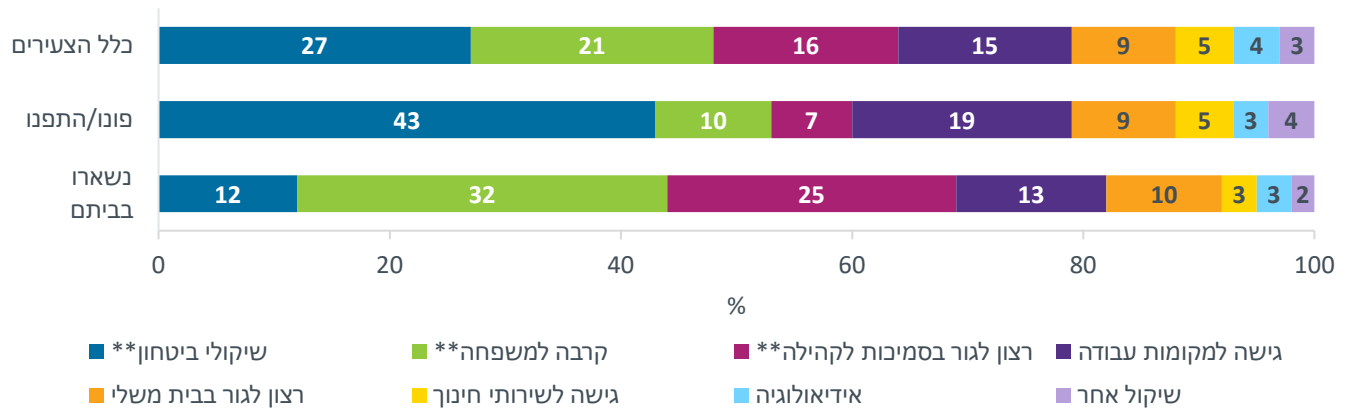
תרשים 7: פעולות שיסייעו בקבלת ההחלטה לחזור ליישוב המגורים, לפי מין (n = 59; באחוזים)

מקרב צעירים שענו שהם אינם מתכננים לחזור ליישוב מגוריהם או לא החליטו אם לשוב; האחוזים אינם מסתכמים ל-100 כיוון שאפשר היה לסמן יותר מתשובה אחת
* $p < .05$

נושא נוסף שנבחן בהקשר של המלחמה הוא שיקולים בהחלטה היכן לגור בהמשך החיים. שאלה זו נשאלו כלל הצעירים במדגם ולא רק הצעירים שפוננו או התכנו. השיקול שצוין על ידי השיעור הגבוה ביותר של צעירים תושבי גבול הצפון היה נושא הביטחון (27%), במידה פחותה מעט יותר צוינה קרבה למשפחה (21%) ואילו רצון לגור בסמיכות לקהילה צוין על ידי 16% מן הצעירים וגישה למקומות עבודה על ידי 15% מן הצעירים. בין צעירים שפוננו או התכנו לצעירים שנשארו בבתיהם נמצאו הבדלים בשיקולים אלו. בעוד בקרב צעירים שפוננו או התכנו נרשמה שכיחות גבוהה לשיקול הביטחוני (43% לעומת 12% בקרב צעירים שנשארו בביתם), בקרב צעירים שנשארו בביתם נרשמה שכיחות גבוהה לשיקולים של קרבה למשפחה (32% לעומת 10% בקרב צעירים שפוננו או התכנו) וקרבה לקהילה (25% לעומת 7% בקרב צעירים שפוננו או התכנו) (תרשים 8).

תרשים 8: שיקולים בהחלטה היכן לגור בעתיד[^], לפי מכוניים ולא מכוניים (n = 194; באחוזים)

[^] האחוזים אינם מסתכמים ל-100 כיוון שאפשר היה לסמן יותר מתשובה אחת
 ** $p < .01$

4.2 שירות צבאי

תחום נוסף שבו ניכרה היטב השפעת המלחמה, למעט הכינוי מן הבית, היה הגיוס הנרחב למערך הלחימה שאפיין בעיקר צעירים. שיעור לא מבוטל מן הצעירים תושבי גבול הצפון שירתו בעת הסקר – אם במילואים (24%), אם בסדיר (2%) ואם בקבע (1.5%). שיעור הצעירים שגויסו למערך המילואים מפרוץ המלחמה עמד על 40% ומספר ימי המילואים הממוצע שעשו צעירים אלו עמד על 207 ימים במצטבר. מבין הצעירים היו ששירתו במילואים במשך 500 יום – מפרוץ המלחמה ועד ביצוע הסקר. כלל המשרתים בצבא (בסדיר, בקבע או במילואים) נשאלו על קשיים שהם מתמודדים איתם בעקבות השירות. 62% דיווחו על קשיים רגשיים, 41% על קשיים חברתיים, 38% על קשיים משפחתיים/זוגיים ו-17% על קשיים כלכליים. 11% אמרו שהם לא מתמודדים עם קשיים בעקבות השירות. שיעור הנשים ששירתו במילואים בעת הסקר או שגויסו למערך המילואים מפרוץ המלחמה היה נמוך משיעור הגברים ששירתו או גויסו (8% לעומת 37% ו-20% לעומת 55%, בהתאמה), אך מלמד על מעורבות גבוהה של נשים במערך זה במלחמה הנוכחית. על כך אפשר ללמוד גם ממספר ימי המילואים שנשים אלו עשו – בין יום אחד ל-500 ימים. מספר הימים הממוצע שנשים שירתו עמד על 116 (לעומת 231 ימים בקרב גברים) (לוח 3).

לוח 3: שירות בצבא בתקופת המלחמה, לפי מין (באחוזים)

נשים (n = 83)	גברים (n = 109)	סך הכול (n = 192)	
			שירות צבאי בעת הסקר
5	-	2	שירות סדיר
2	2	2	שירות קבע
8	37	**24	שירות מילואים
(n = 77)	(n = 102)	(n = 179)	
20	55	**40	נקראו לשירות מילואים מפרוץ המלחמה [^]
(n = 15)	(n = 56)	(n = 71)	מספר ימי מילואים מצטבר מפרוץ המלחמה
500–1	457–67	500–1	טווח
116	231	**207	ממוצע
(n = 12)	(n = 40)	(n = 52)	קשיים בקרב משרתים בצבא ^{^^}
64	62	62	קשיים רגשיים
36	43	41	קשיים חברתיים
18	43	*38	קשיים משפחתיים/זוגיים
17	17	17	קשיים כלכליים
8	12	11	קשיים אחרים
25	7	*11	לא היו קשיים

[^] האחוזים אינם מסתכמים ל-100 כיוון שאפשר היה לסמן יותר מתשובה אחת
^{^^} בקרב המשרתים בסדיר, בקבע או במילואים. האחוזים אינם מסתכמים ל-100 כיוון שאפשר היה לסמן יותר מתשובה אחת
 * $p < .05$ ** $p < .01$

4.3 לימודים

תחום נוסף שבו חלו שינויים שהשפיעו על סדר היום של צעירים הוא תחום הלימודים. בעת הסקר למדו 48% מן הצעירים תושבי גבול הצפון – כמעט כולם (88%) במוסד אקדמי. שיעור הלומדים לפני פרוץ המלחמה היה נמוך מעט יותר – 41%. כלומר, יש צעירים שהחלו את לימודיהם במהלך המלחמה. עם זאת, יש גם צעירים שנשרו בעקבות המלחמה. 22% מן הצעירים שלמדו לפני פרוץ המלחמה דיווחו כי הם הפסיקו זמנית את לימודיהם ו-50% מהם אינם יודעים אם הם יחזרו ללמוד (19%) או כבר החליטו לוותר על לימודים בזמן הקרוב (31%). הבדלים שנמצאו בין גברים לנשים מלמדים על פגיעה רבה יותר בתחום הלימודים בקרב

גברים. כך, בקרב נשים היה שיעור גבוה יותר שלמדו בעת הסקר (55% לעומת 43% בקרב גברים) ושיעור נמוך יותר שלמדו לפני המלחמה (31% לעומת 49%, בהתאמה) ושהפסיקו זמנית את לימודיהן (4% לעומת 30%, בהתאמה) (לוח 4). עוד נמצא ששיעור הצעירים שהפסיקו זמנית את לימודיהם היה גבוה יותר בקרב צעירים שנשארו בביתם לעומת בקרב צעירים שפנו או התכנו (32% לעומת 11%, בהתאמה). בקרב הצעירים שנשארו בביתם היה שיעור הלומדים לפני המלחמה זהה לשיעור הלומדים בעת הסקר (45%), בעוד בקרב צעירים שפנו או התכנו היה שיעור הלומדים בעת הסקר גבוה יותר משיעור הלומדים לפני המלחמה (52% לעומת 38%, בהתאמה).

לוח 4: סטודנטים והשפעות המלחמה בתחום הלימודים, לפי מין (באחוזים)

נשים (n = 85)	גברים (n = 110)	סך הכול (n = 195)	
55	43	*48	לומד/ת כיום
100 (n = 46)	100 (n = 47)	100 (n = 93)	מקרב הלומדים, סוג מוסד הלימודים
87	90	88	מוסד אקדמי
5	10	8	קורס להכשרה מקצועית
4	-	2	מסגרת להשלמת תעודת בגרות
2	-	1	מכללה טכנולוגית
2	-	1	מכינה קדם אקדמית
31	49	**41	למד/ה לפני פרוץ המלחמה
4	30	**22	הפסיק/ה זמנית את הלימודים [^]
		100 (n = 16)	מקרב אלו שהפסיקו זמנית ^{^^}
		50	מתכנן/ת להירשם בשנה הבאה
		19	לא יודע/ת אם י/תחזור ללמוד
		31	לא מתכוון/ת לחזור ללמוד בזמן הקרוב

[^] מקרב הצעירים שלמדו לפני פרוץ המלחמה
^{^^} לא הוצגה ההתפלגות לפי מין בשל מספר קטן של מקרים
 * $p < .05$ ** $p < .01$

4.4 תעסוקה ומצב כלכלי

לפני פרוץ המלחמה 28% מן הצעירים תושבי גבול הצפון לא עבדו ו-72% עבדו: 43% במשרה מלאה ו-29% במשרה חלקית. מבין העובדים 68% היו שכירים, 15% עצמאים, 13% עובדים שעתיים ו-4% היו בסטטוס אחר. בעת הסקר עמד שיעור הלא עובדים על 43%, מהם 17% דיווחו שהם מחפשים עבודה (**תרשים 9**). עלייה של 19 נקודות האחוז חלה בשיעור הלא עובדים (כולל מחפשי עבודה) בקרב צעירים שפוננו או התכנו (42% בעת הסקר לעומת 23% לפני המלחמה). בקרב צעירים שנשארו בביתם העלייה הייתה קטנה יותר – 10 נקודות האחוז (45% לא עבדו בעת הסקר, כולל מחפשי עבודה, לעומת 35% לפני המלחמה).

תרשים 9: מצב תעסוקה לפני המלחמה ובעת הסקר (n = 190; באחוזים)

46% מן הצעירים שעבדו הן לפני המלחמה הן בעת הסקר ציינו שהם החליפו מקום עבודה. הסיבות העיקריות היו סגירת המקום או צמצום הפעילות בו (28%), מציאת עבודה מתאימה יותר או שיפור תנאי העסקה (25%), מרחק ממקום המגורים הנוכחי (17%) ויציאה לחל"ת (14%). בעוד בקרב צעירים שנשארו בביתם הסיבה הרווחת הייתה מציאת עבודה מתאימה יותר / שיפור תנאי העסקה (53% לעומת 5% בקרב צעירים שפוננו או התכנו), בקרב צעירים שפוננו או התכנו הסיבות הרווחות היו סגירת המקום או צמצום הפעילות בו (37% לעומת 17% בקרב צעירים שנשארו בביתם) ומרחק ממקום המגורים הנוכחי (27% לעומת 6% בקרב צעירים שנשארו בביתם).

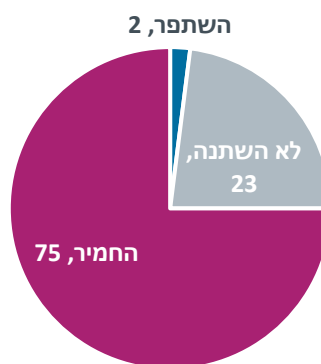
59% מן הצעירים תושבי גבול הצפון ציינו שהם אינם מרוצים ממצבם הכלכלי. שיעור זה היה גבוה יותר בקרב צעירים שנשארו בביתם מבקרב צעירים שפוננו או התכנו (66% לעומת 52%, בהתאמה).

צעירים שאינם עובדים ואינם לומדים: נבנה מדד מסכם כדי לבחון את שיעור הצעירים שאינם משולבים בעבודה (משרתים בשירות סדיר, בקבע או במילואים נכללו בעובדים) או בלימודים. 13% מן הצעירים לא עבדו ולא למדו, שיעור נמוך מן השיעור בקרב כלל הצעירים בישראל שעמד באוקטובר-דצמבר 2023 על 19.7% (בן סימון וקונסטנטינוב, 2024א). השיעור היה נמוך במיוחד בקרב צעירים ערבים (14% מן הצעירים במחקר לעומת 36% מכלל הצעירים הערבים בישראל) ויכול להצביע על השתתפות של אוכלוסייה חזקה במחקר זה.

4.5 מצב רגשי ומערכות תמיכה

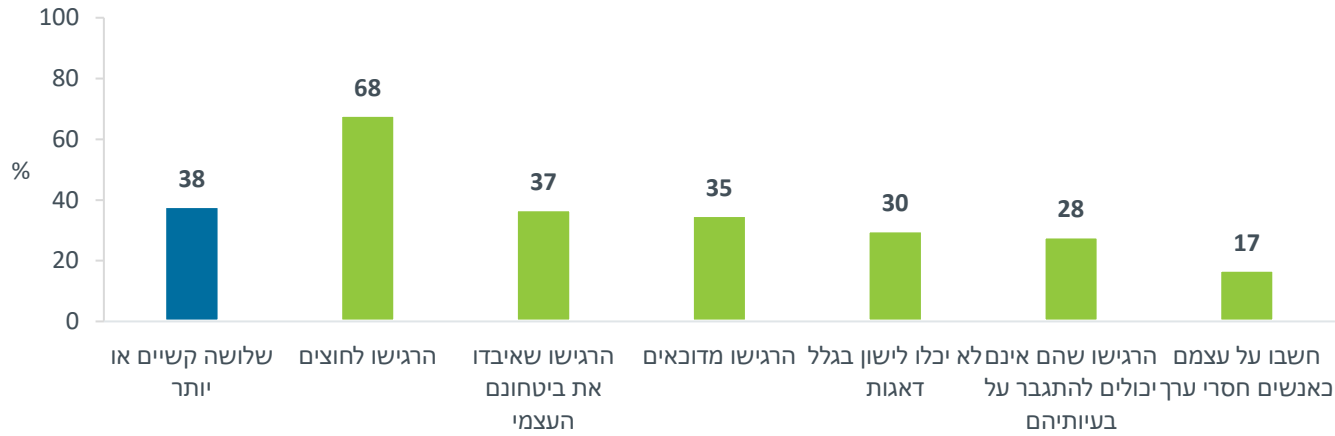
אחת ההשפעות המתועדות ביותר בספרות של חשיפה לאירוע טראומטי היא הפגיעה בבריאות הנפש של כל מי שנחשף לו ישירות ואף בעקיפין. הנתונים מלמדים שהמלחמה החמירה את מצבם הנפשי של 75% מן הצעירים תושבי גבול הצפון (**תרשים 10**) וש-38% מן הצעירים חוו שלושה קשיים רגשיים ויותר בשבועות שלפני הסקר: 68% מן הצעירים דיווחו על תחושת לחץ, 37% הרגישו שהם מאבדים את ביטחונם העצמי, 35% הרגישו מדוכאים, 30% לא יכלו לישון בגלל דאגות, 28% הרגישו שהם אינם יכולים להתגבר על בעיותיהם ו-17% חשבו על עצמם כאנשים חסרי ערך (**תרשים 11**). שיעור המדווחים על שלושה קשיים רגשיים או יותר היה גבוה יותר בקרב בני 25–34 (44%) מבקרב בני 18–24 (31%).

תרשים 10: שינוי במצב הנפשי בעקבות המלחמה ($n = 164$; באחוזים)

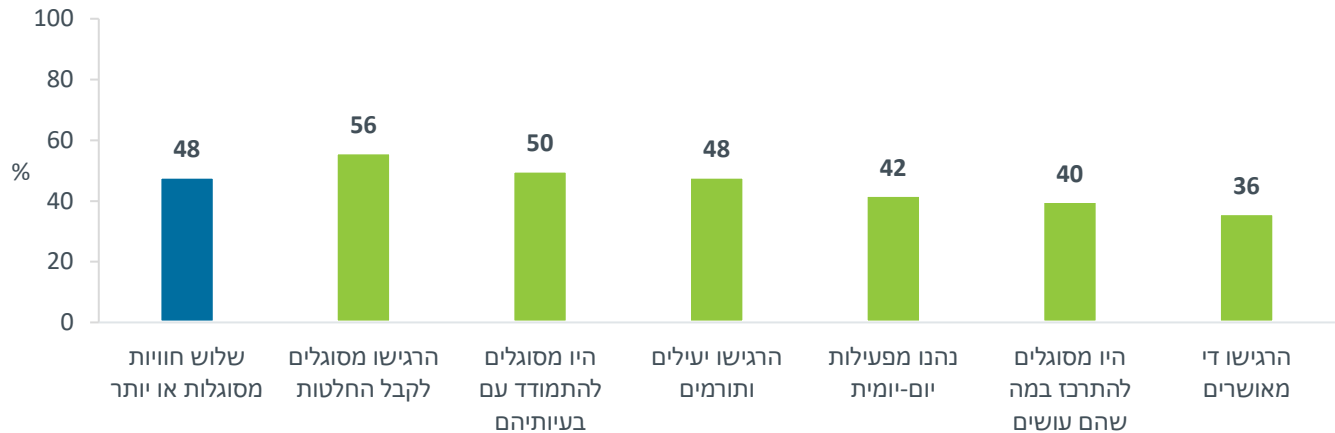
אך לא רק מצוקה ומתח חוו צעירים אלא גם תחושות של מסוגלות והנאה: 48% מן הצעירים הרגישו שלוש חוויות של מסוגלות או יותר – 56% הרגישו מסוגלות לקבל החלטות, 50% היו מסוגלים להתמודד עם בעיותיהם, 48% הרגישו יעילים ותורמים, 42% נהנו מפעילויות יום-יומיות, 40% היו מסוגלים להתרכז במה שהם עושים ו-36% הרגישו די מאושרים (**תרשים 12**). שיעור המדווחים על שלוש חוויות מסוגלות או יותר היה גבוה יותר בקרב בני 24–18 (58%) מבקרב בני 34–25 (39%).

תרשים 11: קשיים רגשיים שנחוו בתדירות גבוהה בשבועות שלפני הסקר[^] (n = 167; באחוזים)

[^] השיבו 'לעיתים קרובות' או 'כל הזמן' (קטגוריות משלימות הן: 'לפעמים' ו'כלל לא')

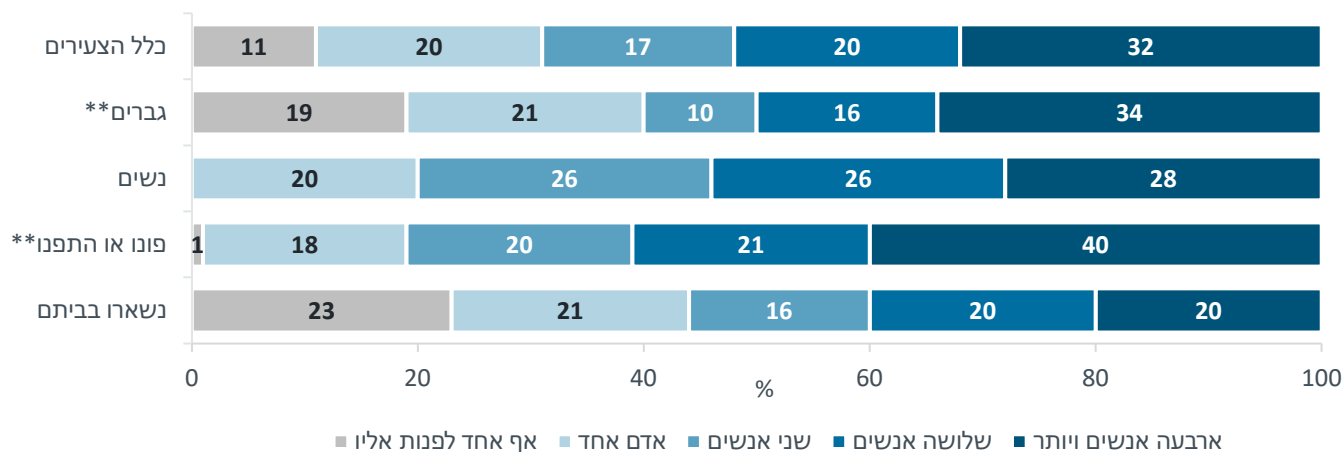
תרשים 12: חוויות מסוגלות שנחוו בתדירות גבוהה בשבועות שלפני הסקר[^] (n = 167; באחוזים)

[^] השיבו 'לעיתים קרובות' או 'כל הזמן' (קטגוריות משלימות הן: 'לפעמים' ו'כלל לא')

מדיווח הצעירים עולה של-89% מהם יש אדם אחד לפחות לפנות אליו בעת משבר או מצוקה. כלומר, ל-11% מן הצעירים אין למי לפנות בעת כזאת. מבין הצעירים שיש להם למי לפנות למרביתם יש יותר מאדם אחד שהם יכולים לפנות אליו בעת משבר או מצוקה. עוד נמצא שגברים יותר מנשים דיווחו על היעדר אדם לפנות אליו (19% לעומת 0%, בהתאמה). בקרב צעירים שנשאו בביתם עמד שיעור הצעירים שאין להם למי לפנות בעת משבר או מצוקה על 23% (לעומת 1% בקרב צעירים שהתכנו או כונו) (תרשים 13).

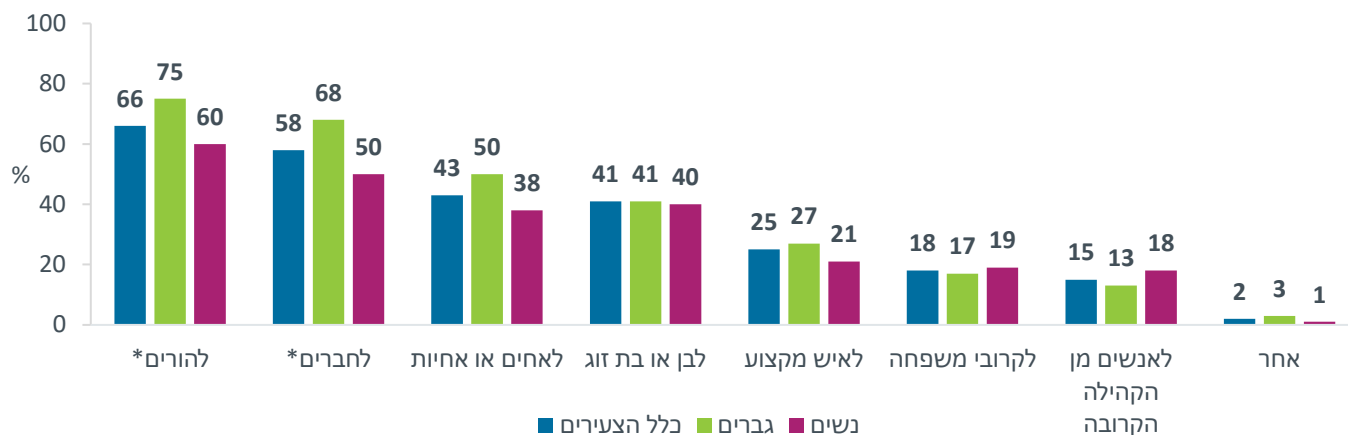
תרשים 13: מספר מקורות תמיכה בעת משבר או מצוקה, לפי מין ומפונים ולא מפונים (n = 157; באחוזים)

** $p < .01$ (הבדלים בין גברים לנשים ובין מפונים ללא מפונים)

שיעור גבוה מן הצעירים פונים להורים שלהם לתמיכה (66%) ו/או לחברים שלהם (58%) ושיעורים נמוכים קצת יותר לאחים שלהם (43%) ו/או לבן או בת זוג (41%) (תרשים 14).

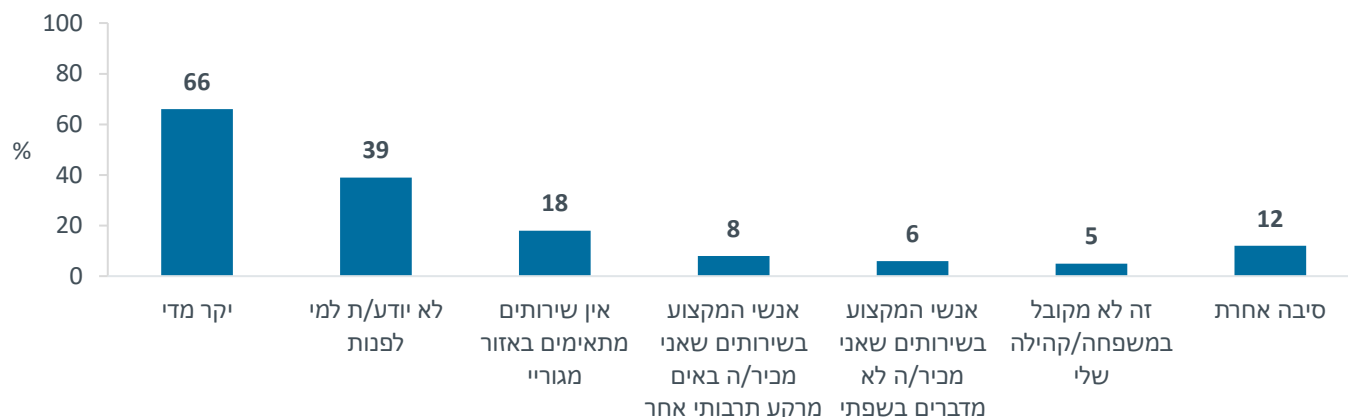
תרשים 14: גורמים שאליהם פונים הצעירים לתמיכה בעת משבר או מצוקה, לפי מין[^] (n = 157; באחוזים)

[^] האחוזים אינם מסתכמים ל-100 כיוון שאפשר היה לסמן יותר מתשובה אחת
* $p < .05$

שיעור הצעירים תושבי גבול הצפון שדיווחו על קבלת סיוע מקצועי עמד על 23%. 37% מן הצעירים אמרו שהם אינם מעוניינים בסיוע מקצועי ו-40% דיווחו שהם היו רוצים סיוע אך הם אינם מקבלים. הסיבות לכך היו מגוונות והעיקריות שבהן הן שזה יקר מדי (66%), שהם אינם יודעים למי לפנות (39%) ושאינן שירותים מתאימים באזור מגוריהם (18%) (תרשים 15). יותר גברים מנשים ציינו שהסיבה היא שזה יקר מדי (76% לעומת 48%, בהתאמה) או שהם אינם יודעים למי לפנות (47% לעומת 19%, בהתאמה).

תרשים 15: סיבות לאי קבלת סיוע מקצועי בקרב צעירים המעוניינים בסיוע זה[^] (n = 67; באחוזים)

[^] האחוזים אינם מסתכמים ל-100 כיוון שאפשר היה לסמן יותר מתשובה אחת

בהיבט החברתי נמצא כי 66% מן הצעירים חוו פגיעה בתחושת הביטחון האישי שלהם ו-43% דיווחו על ירידה ברמת האמון שלהם באנשים באופן כללי. שיעור גבוה מן הצעירים דיווחו על ירידה בתחושת האמון בחוסן של המדינה (64%) וברמת האמון בממשלה (85%). בכל אחד מארבעת היבטים אלו היה שיעור המדווחים גבוה יותר בקרב צעירים שפנו או התפנו לעומת צעירים שנשארו בביתם. 55% מן הצעירים ציינו ירידה בשלושה היבטים לפחות, 64% בקרב צעירים שפנו או התפנו ו-42% בקרב צעירים שנשארו בביתם. 60% מן הצעירים ציינו שהם היו מעוניינים להיות מעורבים בפעילויות ובחשיבה על עתיד הקהילה שלהם. שיעור זה היה גבוה יותר בקרב צעירים שנשארו בביתם לעומת בקרב צעירים שפנו או התפנו ועשוי ללמד על תחושת שייכות גבוהה יותר למקום (לוח 5).

לוח 5: פגיעה בהיבט החברתי (ברמת החוסן) ורצון במעורבות[^] (באחוזים)

נשארו בביתם (n = 65)	פוננו או התכנו (n = 88)	סך הכול (n = 153)	
80	88	85	ירידה ברמת האמון בממשלה
51	76	**66	פגיעה בתחושת הביטחון האישי
55	71	*64	ירידה בתחושת האמון בחוסן של המדינה
34	49	*43	ירידה ברמת האמון באנשים באופן כללי
42	64	**55	פגיעה בתחושת החוסן (מדד מסכם) ^{^^}
68	54	*60	מעוניינים להיות מעורבים בפעילויות ובחשיבה על עתיד הקהילה שלהם [^]

[^] השיבו 'במידה רבה' או 'במידה רבה מאוד' (קטגוריות משלימות הן: 'במידה מועטה' ו'כלל לא')

^{^^} השיבו 'במידה מועטה' או 'כלל לא' בשלושה היגדים לפחות מתוך ארבעת ההיגדים

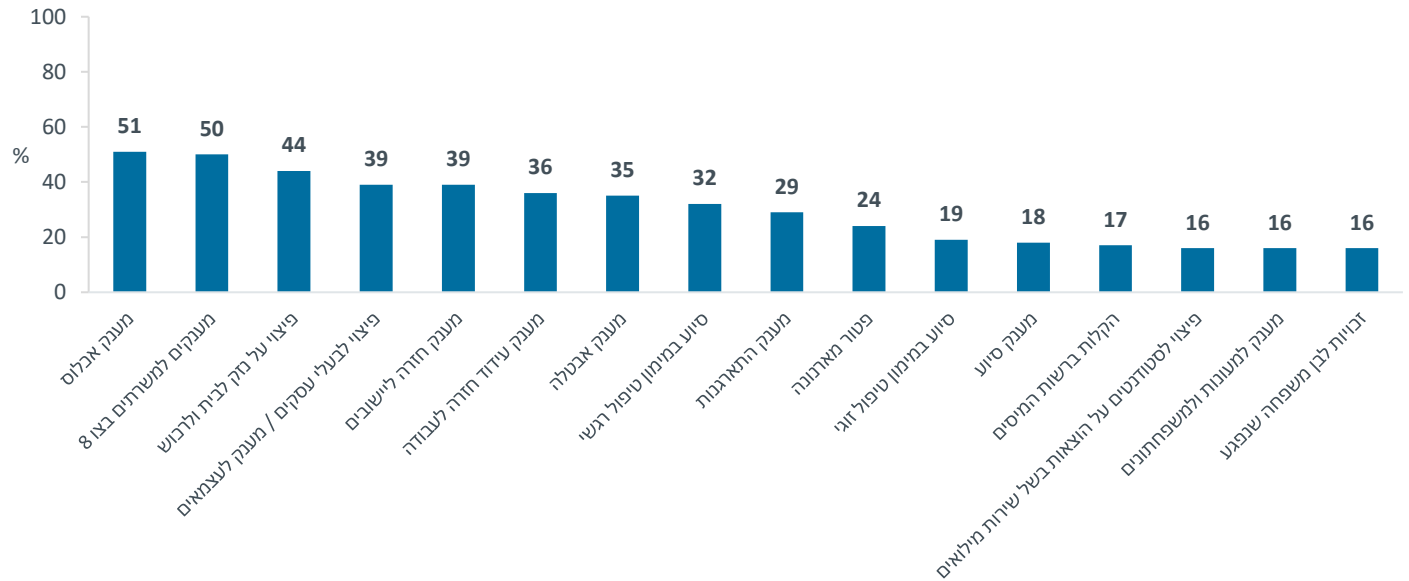
* $p < .05$ ** $p < .01$

4.6 מיצוי זכויות

לתושבים שפוננו מבתיים וגם לתושבים שהתכנו עצמאית הוענקו הטבות שונות כמו פתרונות דיור בסיוע המדינה או פתרונות דיור עצמאיים שהמדינה סייעה במימוןם, סיוע כלכלי בצורת מענקים וביניהם מענק סיוע להתארגנות, מענק אכלוס, מענק חזרה ליישוב וכיצו על נזק לבתים ולרכוש, מסגרות חינוך וסיוע לתלמידים, תמיכה וסיוע בנושאי בריאות, הקלות בתשלומים הנוגעים לדיור, סיוע בתחבורה ובהתניידות, הגנה על עובדים וכיצוים והקלות לעצמאים (כל זכות, 2025). כחלק מן ההתארגנות להחזרת התושבים, התקבלו החלטות ממשלה שבהן נקבעו מענקים חד-פעמיים שיסייעו לתושבים בחזרה אל ביתם (לרר ואח', 2025).

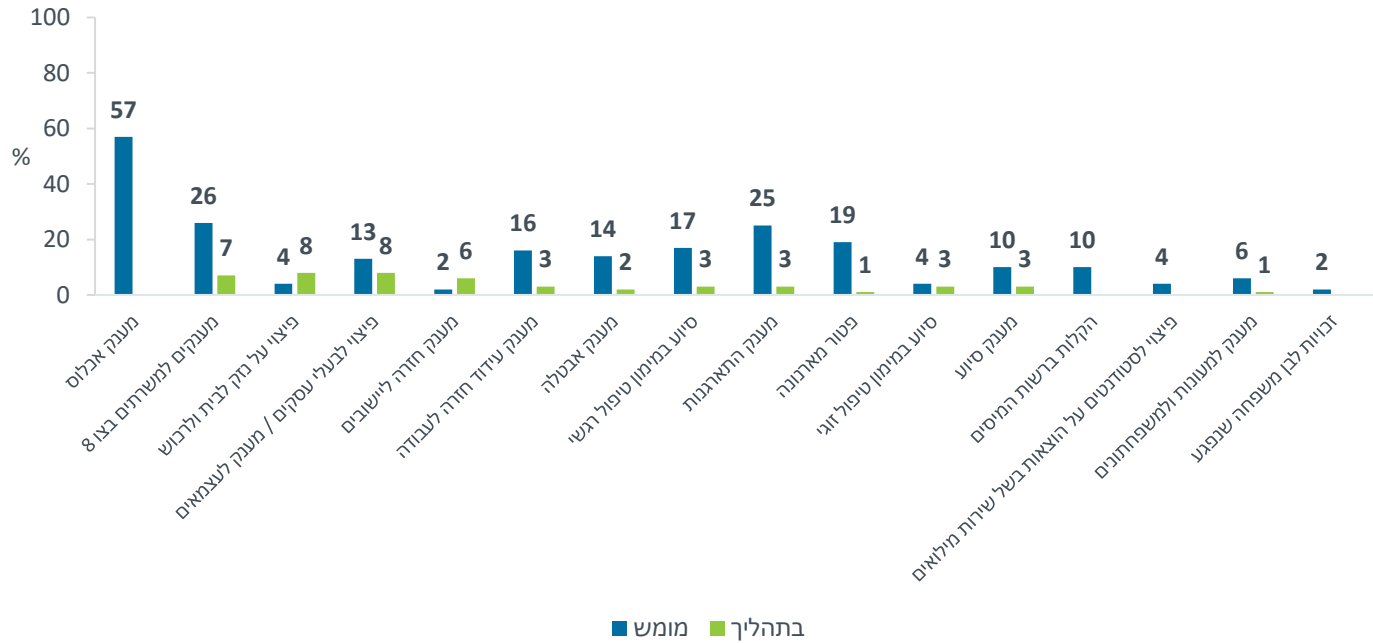
מן הנתונים עולה ש-44% מן הצעירים תושבי גבול הצפון אינם מקבלים שירותים מאף מערכת. 37% דיווחו שהם מקבלים שירותים מן המערכת האזרחית, 4% מן המערכת הצבאית ו-15% משתי המערכות. היכרות עם הזכויות המגיעות לך היא שלב ראשון במימושן. 79% מן הצעירים דיווחו שהם מכירים זכות אחת לפחות מתוך רשימת הזכויות שהוצגה להם. הזכויות שהיו מוכרות לשיעור הגבוה ביותר של צעירים הן: מענק אכלוס (51% מן הצעירים ציינו שהם מכירים), מענקים למשרתים בצו 8 (50%), כיצו על נזק לבית או לרכוש (44%), מענק חזרה ליישובים (39%), כיצו לבעלי עסקים או מענק לעצמאים (39%), מענק עידוד חזרה לעבודה (36%) ומענק אבטלה למפונים שלא עובדים (35%) (תרשים 16). שיעור הצעירים שהכירו זכות אחת לפחות היה גבוה יותר בקרב 'יהודים ואחרים' (87%) לעומת בקרב ערבים (58%) ובקרב צעירים שפוננו (93%) לעומת בקרב צעירים שנותרו בביתם (60%). שיעור הצעירים שלא השיבו על שאלה זו על היכרות עם זכויות היה גבוה – כ-40%. ייתכן שהוא יכול ללמד בעצמו על ידע חסר בנושא זה.

תרשים 16: היכרות של צעירים תושבי גבול הצפון עם זכויות והטבות המגיעות להם (n = 140; באחוזים)

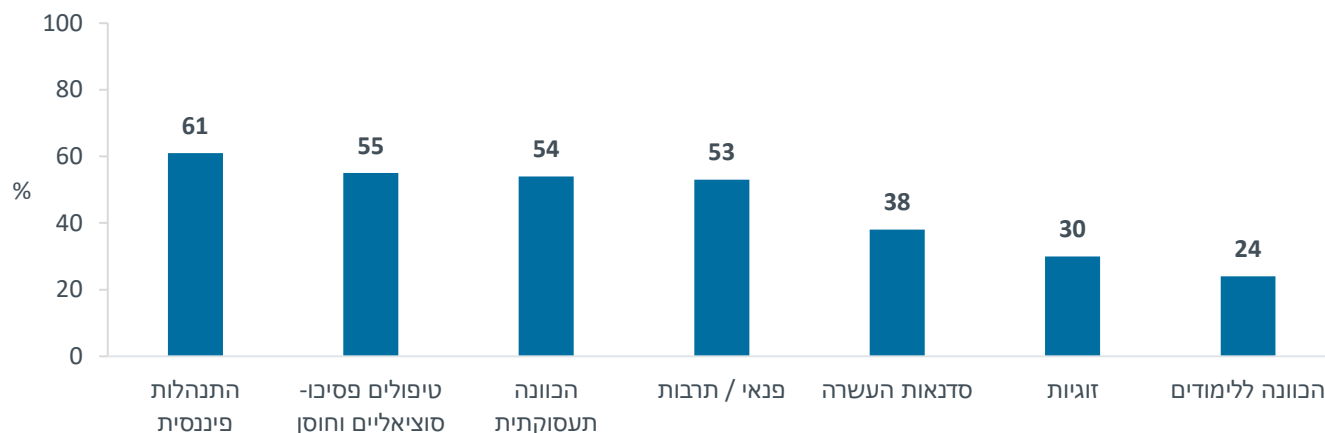
היעדר מידע על זכויות פוגע ביכולת לממש אותן, אף כי גם בידיעה עצמה אין די אם היא אינה מיתרגמת למעשה. מניתוח שיעור הצעירים שמימשו את זכויותיהם הוצאו צעירים שלא ענו אם הכירו את אותה זכות או שדיווחו שאותה זכות אינה רלוונטית עבורם. נמצא ש-67% מן הצעירים מימשו או היו בתהליך למימוש זכות אחת לפחות מבין הזכויות שהוצגו להם והיו רלוונטיות עבורם. שיעור זה היה גבוה יותר בקרב 'יהודים ואחרים' (83%) לעומת בקרב ערבים (24%), בקרב צעירים שכוננו (86%) לעומת בקרב צעירים שנותרו בביתם (38%) ובקרב משרתי מילואים (83%) לעומת בקרב צעירים שלא נקראו למילואים (63%). הזכות שמומשה על ידי שיעור הצעירים הגבוה ביותר הייתה מענק אכילס (57%). שיעור נמוך הרבה יותר מן הצעירים דיווחו שהם מימשו את זכאותם או נמצאים בתהליך למימוש זכאותם למענקים עבור משרתים בצו 8 (33%), למענק התארגנות (28%), לפיצוי בעלי עסקים (21%), לסיוע במימון טיפול רגשי (20%), לפסור מארנונה (20%) ולמענק עידוד חזרה לעבודה (19%) (**תרשים 17**).

תרשים 17: מימוש הזכויות וההטבות המגיעות לצעירים תושבי גבול הצפון (n = 115; באחוזים)

התחומים שבהם הצעירים רוצים לקבל מענה הם מגוונים וכוללים התנהלות פיננסית (61%), טיפולים פסיכו-סוציאליים וחוסן (55%), הכוונה תעסוקתית (54%), פנאי/תרבות (53%), סדנאות העשרה (38%), זוגיות (30%) והכוונה ללימודים (24%) **(תרשים 18)**. השיעור הגבוה של צעירים המעוניינים בסיוע בתחום הכלכלי עשוי ללמד על קשיים בתחום הזה שעומדים בעת הזאת.

תרשים 18: תחומים שבהם צעירים תושבי גבול הצפון רוצים מענים[^] (n = 125; באחוזים)

[^] האחוזים אינם מסתכמים ל-100 כיוון שאפשר היה לסמן יותר מתשובה אחת

בסוף השאלון ניתנה לצעירים האפשרות לשתף בתחושותיהם ו-30 צעירים נענו להזדמנות זו. הסוגיות שמטרידות את הצעירים מהדהדות את העולה מן הנתונים הכמותיים שהוצגו לעיל. זהו תמונת בשלושה תחומים: תחושות המלוות את המצב, יחס המדינה והרשויות והצעות לשיפור ולפיתוח הצפון. אחת התחושות הבולטות שעלתה מן הצעירים היא תחושה של חוסר ודאות וחוסר בהירות בנוגע לעתיד הקרוב והרחוק. הצעירים הרגישו שרוב הנסתר על הגלוי והביעו חשש ודאגה מן החזרה ליישובים. לא רק שהם אינם בטוחים בנוגע למועד החזרה ליישוב אלא גם תוהים מה מצפה להם שם, אם בשלו התנאים לחזרה מבחינה ביטחונית ומבחינת מצב הבתים והתשתיות, האם המערכות (למשל מערכת החינוך, מקומות עבודה) חזרו לתפקוד מלא, האם יקבלו סיוע או פיצוי ועוד. הדאגה בנוגע לעתיד הרחוק נובעת מהיעדר ידיעה על תוכניות ארוכות טווח ועל יעדי הממשלה ברמה המדינית, המוניציפלית והביטחונית בנוגע לאזור הצפון. תחושת חוסר הבהירות והוודאות טמונה גם בהיעדר הנגשה מספקת של מידע על הזכויות המגיעות לתושבים ולבעלי עסקים. מדברי הצעירים עלו תחושות של חוסר אונים, תסכול ודאגה רבה. תחושה נוספת שציינו הצעירים היא בדידות וזאת בשל התפרקות קהילות הצעירים והיעדר חיי חברה. נושא נוסף שעלה מדברי הצעירים הוא תפיסת יחס המדינה והרשויות לתושבי הצפון. הצעירים הביעו כעס על המדינה ועל הרשויות שמגלות אכפתיות מעטה כלפי התושבים ואינן תומכות בהם, ואכזבה מאוזלת היד של המדינה בסיוע לתושבי הצפון. אשר להצעות ייעול, נטען שיישובי הצפון שונים זה מזה מבחינה חברתית, כלכלית וביטחונית ולכן יש להתאים את המענים לכל יישוב. עם זאת צוין הצורך לעבוד בשיתוף פעולה, לאחד ולתאם בין גופים ולשתף ברעיונות ליוזמות וכן לדאוג לפיתוח הקשרים והניידות בין יישובי המועצה. הצעירים הצביעו על תחומים מגוונים שיש לפתח כדי לעודד את החזרה ולהצמיח את הצפון הן בתחום הכלכלי הן בתחום החברתי-תרבותי: יצירת מקומות תעסוקה מגוונים כולל במגזר הציבורי, פיתוח ושיפור תשתיות כמו למשל תחבורה ציבורית איכותית ומסובסדת, פיתוח תחום התרבות ובילוי שעות הפנאי והנגשה של שירותים מרוחקים.

4.7 השפעת מאפיינים כלכליים-חברתיים על התגובה למצב החירום המתמשך

גורמים אישיים וחברתיים משפיעים על היכולת של אנשים וקהילות להתמודד עם השפעותיו של אסון, להשתקם ממנו ולחזור לשגרה. על כן חיוני לזהות מאפיינים וצרכים ייחודיים לכל קבוצה ולבחון את השפעת המלחמה והפינוי על קבוצות שונות באוכלוסיית הצעירים תושבי גבול הצפון. נבחנו כמה קבוצות ואלו מוצגות להלן.

// נשים

45% מן הצעירים במדגם הם נשים. שיעור האימהות נמוך משיעור האבות (18% לעומת 27%, בהתאמה) ושיעור בעלות השכלה אקדמית נמוך משיעור בעלי השכלה אקדמית (24% לעומת 32%, בהתאמה). ייתכן שהסיבה להבדלים אלו טמונה בשיעור הנמוך יותר של נשים בנות 30–34 לעומת גברים בגיל זה (23% לעומת 36%, בהתאמה). שיעור גבוה יותר מן הנשים (לעומת גברים) פונו או התכנו (60% לעומת 47%, בהתאמה), התגוררו אחרי הפינוי עם הקהילה (31% לעומת 16%, בהתאמה), נותרו במקום שאליו פונו או התכנו (21% לעומת 10%, בהתאמה) וציינו שהן מתכננות לשוב ליישוב מגוריהן כשהמצב יאפשר זאת (41% לעומת 26%, בהתאמה). הפעולות שסייעו לנשים בהחלטתן אם לשוב ליישוב מגוריהן הן: שיפור רמת השירותים וזמינותם (60% לעומת 41% בקרב גברים), חזרה של אנשי הקהילה או בניית הקהילה מחדש (54% לעומת 38%, בהתאמה), מיגון פיזי (50% לעומת 27%, בהתאמה), חזרת בני המשפחה ליישוב או לאזור (23% לעומת 3%, בהתאמה) וסיוע בשיקום הבית (16% לעומת 0%, בהתאמה).

נראה שנשים יותר מגברים מצליחות לקיים שגרת חיים רגילה – שיעור המשרתות במילואים היה נמוך יותר (8% לעומת 37% בקרב גברים), שיעור הלומדות היה גבוה יותר (55% לעומת 43%, בהתאמה) ושיעור הנשים שהפסיקו זמנית את לימודיהן היה נמוך יותר (4% לעומת 30%, בהתאמה). שיעור הנשים שעבדו בעת הסקר (57%) ושיעור הנשים שנותרו במקום העבודה שבו עבדו לפני המלחמה (49%) היה זהה לזה של הגברים.

בהיבטים של חוסן לא נמצאו הבדלים מובהקים בין נשים לגברים בהחמרה במצב הנפשי בעקבות המלחמה או בתחושות חיוביות או שליליות שהם חוו בשבועות שלפני הסקר. אך שיעור גבוה יותר מן הנשים חוו פגיעה בתחושת הביטחון האישי (74% לעומת 59% מן הגברים) וירידה ברמת האמון בחוסן של המדינה (72% לעומת 58%) ובאנשים באופן כללי (52% לעומת 36%). שיעור נמוך יותר מן הנשים חוו אובדן, פגיעה של בן משפחה או אדם קרוב או של עצמן או פגיעה בבית, ברכוש או בעסק (42% לעומת 58% מן הגברים, מדד מסכם), ושיעור גבוה יותר מן הנשים דיווחו על מקור תמיכה – אדם אחד לפחות שהן יכולות לפנות אליו בעת משבר או מצוקה (100% לעומת 81% בקרב גברים). שיעור הנשים שהיו מעוניינות להיות מעורבות בפעילויות ובחשיבה על עתיד הקהילה שלהן היה נמוך יותר משיעור זה בקרב הגברים (56% לעומת 72%, בהתאמה).

// ערבים

31% מן הצעירים במדגם הם ערבים. צעירים אלו התאפיינו בשיעור גבוה יותר של נשואים (44% לעומת 16% בקרב צעירים יהודים ואחרים), של הורים לילדים (48% לעומת 11%, בהתאמה) ושל בעלי השכלה אקדמית (52% לעומת 23%, בהתאמה). שיעור המפונים מקרב הצעירים הערבים היה נמוך משיעור זה בקרב הצעירים היהודים ואחרים (20% לעומת 67%, בהתאמה). יותר

מכל שיקול אחר, הקרבה למשפחה צוינה בקרב הקבוצה הגדולה ביותר של צעירים ערבים כשיקול בהחלטה היכן לגור בהמשך החיים (50% לעומת 9% בקרב צעירים יהודים ואחרים).

נראה שהמלחמה פגעה ביכולתם של צעירים ערבים לשמור על שגרת חיים רגילה – שיעור הצעירים הערבים שלמדו לפני המלחמה היה 54% ובעת הסקר 46% (ההפך מבקרב צעירים יהודים ואחרים) ששיעור הסטודנטים מביניהם היה גבוה יותר בעת הסקר מאשר לפני המלחמה) ו-32% ציינו שהם הפסיקו זמנית את לימודיהם בעקבות המלחמה (לעומת 15% מקרב היהודים ואחרים). גם בנושא התעסוקה מצב הצעירים הערבים טוב פחות משל הצעירים היהודים ואחרים – 46% מהם לא עבדו לפני המלחמה (לעומת 22% מן הצעירים היהודים ואחרים), 58% לא עבדו בעת הסקר (לעומת 38% מן הצעירים היהודים ואחרים) ו-58% עבדו במקום עבודה אחר מזה שעבדו בו לפני המלחמה (לעומת 43% מן הצעירים היהודים ואחרים). בהתאם, שיעור הצעירים הערבים שהביעו שביעות רצון ממצבם הכלכלי היה נמוך יותר משיעור זה בקרב צעירים יהודים ואחרים (29% לעומת 45%, בהתאמה).

בהיבטים של חוסן נמצאו הבדלים בכמה מן המשתנים המצביעים על הפגיעות של צעירים ערבים. שיעור גבוה יותר מן הצעירים הערבים דיווחו על החמרה במצב הנפשי בעקבות המלחמה (84% לעומת 72% בקרב צעירים יהודים ואחרים), על דאגות שהפריעו לישון (54% לעומת 22%, בהתאמה) ועל תחושת חוסר מסוגלות להתגבר על הקשיים שלהם (44% לעומת 24%, בהתאמה). שיעור נמוך יותר מן הצעירים הערבים חוו שלוש חוויות מסוגלות או יותר (34% לעומת 53% בקרב צעירים יהודים ואחרים). עוד נמצא ששיעור גבוה יותר של צעירים ערבים דיווחו על היכרות עם בן משפחה או אדם קרוב שנפצע או שנפצעו בעצמם (39% ו-11% לעומת 11% ו-3%, בהתאמה, בקרב צעירים יהודים ואחרים) אך לא על פגיעה בבית, ברכוש או בעסק (אף אחד לעומת 16% ו-9%, בהתאמה, בקרב צעירים יהודים ואחרים). שיעור הצעירים הערבים שאין להם למי לפנות בעת משבר או מצוקה היה גבוה כי שבעה משיעור זה בקרב צעירים יהודים ואחרים (29% לעומת 4%, בהתאמה). שיעור גבוה יותר מן הצעירים הערבים היו מעוניינים להיות מעורבים בפעילויות ובחשיבה על עתיד הקהילה שלהם (72% לעומת 56% בקרב צעירים יהודים ואחרים).

// משרתי מילואים

24% מן הצעירים במדגם שירתו במילואים בעת הסקר ו-40% נקראו לשירות מילואים מכרוץ המלחמה. מבין הצעירים שנקראו למילואים, 21% היו נשים, 42% היו בני 20–24, 32% בני 25–29 ו-25% בני 30–34, ו-17% היו דרוזים. 32% מן הצעירים שנקראו למילואים היו נשואים, 21% היו הורים לילדים ו-52% היו מפונים. בקרב משרתי המילואים השיקולים הבולטים בהחלטה היכן לגור בהמשך החיים היו שיקולי ביטחון (27% לעומת 29% בקרב הלא משרתיים), גישה למקומות עבודה (24% לעומת 15%, בהתאמה) וקרבה למשפחה (23% לעומת 6%, בהתאמה).

בהיבט של שמירה על שגרת חיים, ייתכן שבשל שירות המילואים הממושך המקשה לשמור על שגרת יום-יום, נמצא ששיעור נמוך יותר ממשרתי המילואים למדו בעת הסקר (36% לעומת 50% בקרב הלא משרתיים) ושיעור גבוה יותר הפסיקו זמנית את לימודיהם בעקבות המלחמה (37% לעומת 14% בקרב הלא משרתיים). שיעור העובדים בעת הסקר היה דומה בין המשרתיים ללא משרתיים (63% ו-65%, בהתאמה) וכך גם שיעור העובדים במקום שבו עבדו לפני המלחמה (49% ו-48%, בהתאמה). שיעור משרתי המילואים שהביעו שביעות רצון ממצבם הכלכלי היה נמוך יותר משיעור זה בקרב הלא משרתיים (37% לעומת 48%, בהתאמה).

בהיבטים של חוסן נמצאו מגמות שונות. שיעור נמוך יותר ממשרתי המילואים חוו שלושה קשיים רגשיים ויותר (מדד מסכם) בשבועות שלפני הסקר (31% לעומת 46% בקרב הלא משרתיים) או פגיעה בהיבט החברתי (מדד מסכם של רמת החוסן) (42% לעומת 62%, בהתאמה). לעומת זאת, שיעור גבוה יותר ממשרתי המילואים דיווחו שאין להם למי לפנות בעת משבר או מצוקה (12% לעומת 4% בקרב לא משרתיים) ושהם היו מעוניינים בסיוע מקצועי אך לא מקבלים (47% לעומת 33%, בהתאמה), וכן שיעור נמוך יותר ממשרתי המילואים הביעו עניין להיות מעורבים בפעילויות ובחשיבה על עתיד הקהילה שלהם (43% לעומת 50%, בהתאמה).

// מכוניס ומתכניס

53% מן הצעירים במדגם פונו או התפנו עצמאית. צעירים אלו התאפיינו בשיעור גבוה יותר של 'יהודים ואחרים' (90% לעומת 48% בקרב צעירים שנשארו בביתם), ובשיעור נמוך יותר של נשואים (15% לעומת 36%, בהתאמה), של הורים לילדים (11% לעומת 36%, בהתאמה) ושל בעלי השכלה אקדמית (19% לעומת 42%, בהתאמה). בקרב הצעירים המכוניס שיקולי ביטחון עמדו בראש סדר העדיפויות בהחלטה היכן לגור בהמשך החיים (43% מן הצעירים המכוניס ציינו שיקול זה לעומת 12% מן הצעירים שנשארו בביתם).

בהיבט של שמירה על שגרת חיים נמצא ששיעור נמוך יותר מן המכוניס הפסיקו זמנית את לימודיהם (11% לעומת 32% בקרב צעירים שנשארו בביתם). בתחום התעסוקה כמעט לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות. שיעור גבוה יותר מן המכוניס הביעו שביעות רצון ממצבם הכלכלי (48% לעומת 34% בקרב צעירים שנשארו בביתם).

בהיבטים של חוסן לא נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות בהחמרה במצב הנפשי בעקבות המלחמה ובתחושות חיוביות או שליליות שחוו בשבועות שלפני הסקר. בהיבטים אחרים נמצאו מגמות מעורבות. מצד אחד, שיעור נמוך הרבה יותר מן הצעירים המכוניס דיווחו שאין להם למי לפנות בעת משבר או מצוקה (1% לעומת 23% בקרב צעירים שנשארו בביתם), ממצא המצביע על חוסן, ומצד שני שיעור גבוה יותר מן הצעירים המכוניס, לעומת צעירים שנשארו בביתם, דיווחו על פגיעה בהיבט החברתי (64% לעומת 42%, בהתאמה) ושיעור נמוך יותר הביעו עניין להיות מעורבים בפעילויות ובחשיבה על עתיד הקהילה שלהם, ממצאים שיכולים להעיד על סיכון.

5. מגבלות המחקר

שיטת הדגימה שנבחרה למחקר זה הייתה דגימת נוחות. הקישור לשאלון המחקר הופץ בידי מנהלי יחידות במרכזי צעירים בצפון ובידי רכזי צעירים בקרב קהילות צעירים שבתחום אחריותם. לשיטה זו יתרונות רבים אך גם כמה מגבלות בולטות. ראשית, לא היה באפשרותנו לעקוב אחר הפצת השאלון ולוודא שהוא מגיע לכל אוכלוסיית היעד של המחקר ומעניק הזדמנות שווה לכל הצעירים הפוטנציאליים להשתתף בו. שנית, כיוון שהדגימה לא הייתה אקראית יש חשש להטיה במדגם, כלומר שהמדגם אינו מאפיין את אוכלוסיית המחקר ואת מגוון הקבוצות באוכלוסייה זו. המדגם שוקלל לפי מין, גיל וקבוצת אוכלוסייה כדי להגיע לייצוג מדויק יותר של האוכלוסייה אך עדיין הוא אינו חף מהטיות. שלישית, ייתכנו הבדלים בין רכזי הצעירים ברמת ההיכרות והקשר שלהם עם הצעירים ועל כן במידת היכולת שלהם לעודד את ההשתתפות בסקר. מגבלה אחרת של המחקר נובעת ממספר המשיבים הקטן מן המשוער בתחילת המחקר. מספר המשיבים לסקר לא אפשר לערוך ניתוחים מורכבים ולזהות צרכים ייחודיים של מגוון הקבוצות.

6. סיכום, דיון והמלצות

6.1 סיכום ודיון

עם פרוץ מלחמת חרבות ברזל פונו והתכנו עשרות אלפי תושבים מבתיהם לתקופה ממושכת מאוד. רבים מהם לא שבו אליהם עד מועד כתיבת דוח זה – 17 חודשים מפרוץ המלחמה. לפיכך ממושך, ללא מועד חזרה ידוע, עלולה להיות השפעה על התפקוד של המכונים, על רווחתם האישית ועל מצבם הכלכלי. השפעות אלו עלולות להיות לא רק נחלת המכונים והמתכנים אלא גם נחלתם של תושבים שנשארו באזור שהיה נתון תקופה ארוכה במצב חירום הפוגע בתשתיות כלכליות וחברתיות. תושבים שפונו או התרחקו מסכנה נאלצו להותיר מאחוריהם את בתיהם ונכסיהם, את עבודתם ואת המשאבים החברתיים והקהילתיים שהיו זמינים להם ולא פעם הם תלויים בסיוע המדינה או בסיועם של אנשים פרטים וארגונים פילנתרופיים כדי להתקיים (וולוך, 2023). אנשים שבינם נחרב או ניזוק חווים תחושה חזקה של חוסר אוריינטציה ושל אובדן חומרי וחברתי, שבא לידי ביטוי בתחושות של חוסר יציבות והיעדר תקווה (Fletcher et al., 2016). משקי בית עם אמצעים דלים עלולים להפסיד את כל רכושם בעקבות אסון כי חלק גדול מן הנכסים שלהם הוא חומרי ומוחשי, ובשל כך גם היכולת שלהם לשקם את ביתם ואת רכושם נפגעת (Ballesteros et al., 2023; Bonanno et al., 2010). קושי מרכזי נוסף שחווים מכונים הוא חוסר הוודאות בנוגע למועד חזרתם, למה ימתין להם עם שובם וכיצד יתקיימו עד אז (וולוך, 2023). חוסר ודאות בנוגע לעתיד מעלה את רמות הלחץ והמצוקה בקרב מכונים ומשפיע על השלומות החברתית-רגשית שלהם (תשבי, 2024). אוכלוסיות שמחויבות להתכנות בעקבות אסון חוות עלייה ברמות הדיכאון והחרדה כיוון שפינוי פתאומי עשוי לאיים על הזהות, על תחושת השליטה, על התמיכה החברתית ועל היחסים הבין-אישיים. במקרים שהפינוי הפתאומי מתרחש בעקבות אירוע טראומטי הוא עשוי לגרום ללחץ נפשי בקרב המכונים ולהגביל את גישתם למשאבים שנדרשים להתמודדות יעילה ולהחלמה (Uscher-Pines, 2009).

כ-56,000 צעירים בני 18–34 גרו ביישובי גבול הצפון ערב המלחמה ואלפים רבים מהם פונו או התכנו. מחקר זה בוצע שבועות אחדים לפני תום הארכת משך הפינוי האחרונה שהתקבלה ([החלטת ממשלה 2624 מיום 29.12.2024](#)) ובעת כתיבתו (מרץ 2025) נערכו פעולות לקראת חזרתם של התושבים לבתיהם. מלבד הפעולות שהוטלו על משרדי ממשלה רלוונטיים ועל מטה היישום 'תנופה לצפון' לטובת קליטת התושבים ושיקום האזור, חיוני לזהות צרכים ייחודיים לצעירים ולקהילות צעירים כדי להתאים את פעולות ההיערכות והשיקום לצורכיהם ולהגדיל את הסיכוי לחזרתם. מחקר זה בחן את מצבם של צעירים אלו במגוון תחומי חיים, את השפעות המלחמה והפינוי עליהם ואת מידת המימוש של זכויות המגיעות להם. המחקר בוצע לבקשת רשות הצעירים הממשלתית במשרד הנגב, הגליל והחוסן הלאומי ובסיוע מרכז הידע האזורי גליל מזרחי והתבסס על שאלון מקוון שמולא על ידי 216 צעירים.

תחום הדיור והמגורים נבחן בהרחבה במחקר בשל מרכזיותו בחיי מכונים. מנתוני המחקר עולה ש-41% מן הצעירים במדגם גרו לפני המלחמה באחד מיישובי המועצה האזורית גליל עליון, 13% גרו באחד מיישובי המועצה האזורית מבואות החרמון, 13% גרו באחד מיישובי המועצה האזורית מעלה יוסף, 10% גרו בקריית שמונה והיתר ביישובים אחרים בגבול הצפון. 53% מן הצעירים

עזבו בעקבות המלחמה את יישובם: 35% פונו מביתם ו-18% התפנו עצמאית. הצעירים נפוצו ברחבי ישראל אך מרביתם התגוררו במחוז צפון (49%) או חיפה (23%). פתרונות הדיור היו מגוונים כמקובל במקרים אלו, אך מרבית הצעירים (73%) התגוררו בדירה שכורה ומיעוטם בבית מלון (8%) או בבית קרובי משפחה או חברים (7%), למשל. הנתונים מצביעים על תלישות רבה של הצעירים שפנו או התפנו: 84% מהם עוד לא שבו ליישוב מגוריהם בעת הסקר, 23% בלבד התגוררו עם קהילת המוצא שלהם ו-85% שינו מקום מגורים פעם אחת לפחות מאז הפינוי. את השפעת השהות הממושכת במגורים זמניים אפשר למצוא בתוכניות של הצעירים לחזור לביתם: 15% מן הצעירים אינם מתכננים לחזור ליישוביהם גם כשהמצב יאפשר זאת ו-52% אינם יודעים אם ישובו או טרם החליטו. הסיבות לכך יכולות ללמד שהם המשיכו בדרכם וכבר השתלבו בקהילה אחרת או בעבודה אחרת. הנתונים מלמדים על כמה שיקולים מכריעים בהחלטה אם לשוב והיכן לגור, ובהם שיקולי ביטחון, שיקום של היישוב והאזור ושיפור רמת השירותים וזמינותם, קרבה למשפחה או לקהילה וגישת למקומות עבודה.

פינוי גורם להפרעה פתאומית וניכרת בסדר החיים הרגיל (Myles et al., 2018) ועלול לפגוע בתעסוקה (יקיר, 2024; Bosco & Harvey, 2003; Ganson et al., 2021) ובלימודים (Conrad et al., 2021; Di Pietro, 2018; Kurapov et al., 2023), להפחית הנאה ממפגשים חברתיים ולהפחית מעורבות בפעילויות פנאי (Conrad et al., 2021). בהיבט של הלימודים נמצא ששיעור הסטודנטים בעת הסקר היה גבוה מעט יותר משיעור הסטודנטים לפני פרוץ המלחמה (48% לעומת 41%) ועשוי ללמד על פנייה ללימודים באין דבר אחר. עם זאת היו גם סטודנטים שנשרו בעקבות המלחמה (22% הפסיקו זמנית את לימודיהם). שיעור הצעירים שהפסיקו זמנית את לימודיהם היה גבוה יותר בקרב צעירים שנשארו בביתם לעומת בקרב צעירים שפנו או התפנו (32% לעומת 11%, בהתאמה) ויכול ללמד על פגיעה רבה יותר בשגרת החיים דווקא בקרב השוהים באזור שהמצב הביטחוני בו מעורער. מחקר זה גם מצביע על מקור הפרעה נוסף לשגרת החיים – הגיוס הנרחב למערך המילואים. 40% מן הצעירים נקראו פעם אחת לפחות לשירות מילואים מפרוץ המלחמה ומספר ימי המילואים הממוצע עמד על 207 ימים במצטבר. ואומנם בקרב משרתי מילואים נמצא שיעור נמוך יותר של סטודנטים (36% לעומת 50% בקרב הלא משרתיים) ושיעור גבוה יותר של סטודנטים שהפסיקו זמנית את לימודיהם בעקבות המלחמה (37% לעומת 14% בקרב הלא משרתיים). הפגיעה בלימודים הורגשה בעיקר בקרב הגברים ששיעור גבוה מהם גויס למערך המילואים.

בהיבט של תעסוקה הנתונים מלמדים על עלייה בשיעור הלא עובדים בין התקופה שלפני המלחמה (28%) למועד מילוי השאלון (43%). העלייה ניכרה במיוחד בקרב צעירים שפנו או התפנו – 19 נקודות האחוז לעומת 10 נקודות האחוז בקרב צעירים שנשארו בביתם. ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם ממצאי מחקרים המלמדים על הפגיעה ברמת התעסוקה בקרב מכוונים (אבירם ניצן וכהן, 2025; יקיר, 2024). מבין העובדים נמצא ש-46% החליפו מקום עבודה. בעוד בקרב צעירים שנשארו בביתם הסיבה הרווחת הייתה מציאת עבודה מתאימה יותר או שיפור תנאי העסקה (53% לעומת 5% בקרב צעירים שפנו או התפנו), בקרב צעירים שפנו או התפנו הסיבות הרווחות היו סגירת המקום או צמצום הפעילות בו ומרחק ממקום המגורים הנוכחי (37% ו-27%, בהתאמה, לעומת 17% ו-6%, בהתאמה, בקרב צעירים שנשארו בביתם).

בהיבט של סיכון וחוסן נמצא ש-26% מן הצעירים חוו אובדן של בן משפחה או אדם קרוב. עוד נמצא שהמלחמה החמירה את מצבם הנפשי של 75% מן הצעירים וש-38% חוו בשבועות שקדמו לסקר קשיים רגשיים (דיווחו על שלושה קשיים לפחות). 11%

מן הצעירים דיווחו שאין להם למי לפנות בעת משבר או מצוקה. שיעור זה היה גבוה הרבה יותר בקרב צעירים שנשארו בביתם (23% לעומת 1% בקרב צעירים שפנו או התכנו) ובקרב גברים (19% לעומת 0% בקרב נשים). בהיבט החברתי נמצאה פגיעה ברמת החוסן – 55% מן הצעירים דיווחו על ירידה בשלושה מתוך ארבעה היגדים על ביטחון אישי ורמת אמון ממשלה, בחוסן המדינה ובאנשים באופן כללי. שיעור המדווחים על פגיעה ברמת החוסן היה גבוה יותר בקרב צעירים שפנו או התכנו (64%) מבקרב צעירים שנשארו בביתם (42%) ונמוך יותר בקרב משרתי מילואים לעומת לא משרתיים (42% לעומת 62%, בהתאמה). לצד תחושות של מצוקה ומתח צעירים דיווחו גם על תחושות של מסוגלות והנאה. 48% מן הצעירים חוו שלוש חוויות של מסוגלות לפחות מתוך שישה היגדים. שיעור זה היה גבוה יותר בקרב בני 18–24 (לעומת בני 25–34) ובקרב 'יהודים ואחרים' (לעומת ערבים).

השפעתם של אסונות על קבוצות שונות באוכלוסייה אינה זהה בשל הבדלים במידת הפגיעות שלהן ובגישות שלהן למשאבים ולהזדמנויות (Neumayer & Plümpner, 2007; Yuan et al., 2021). טענה זו נבדקה במחקר זה באמצעות ניתוח דו-משתני (מבחן χ^2). שלא כמו מחקרים רבים שמצאו כי נשים נפגעות הרבה יותר מגברים במצבי חירום ואסון במגוון תחומים (ראו למשל, אייזנשטדט, 2024; תובל-משיח, 2008; Mao & Agyapong, 2021; Ford et al., 2003; Erman et al., 2021), במחקר זה נמצאה פגיעות רבה יותר בקרב גברים בכמה היבטים, ייתכן שבשל שירות המילואים הממושך שעשו שיעור ניכר מן הגברים שהפך את שגרת חייהם ואף חשף אותם לאירועים טראומטיים. קבוצה פגיעה נוספת שזוהתה במחקר הם צעירים ערבים. במרבית המדדים נראה שצעירים ערבים נפגעו יותר מצעירים 'יהודים ואחרים' וייתכן שהסיבות לכך הן שיעור גבוה יותר של צעירים ערבים שנשארו בבתיהם למרות מצב החירום וכן משאבים מועטים יותר הנובעים מהיותם קבוצת מיעוט. הסיכון של הישארות באזור הנתון להתקפות בלתי פוסקות עולה גם מהשוואה בין מצב הצעירים המפונים לצעירים לא מפונים. אומנם במרבית המדדים לא נמצאו הבדלים בין הקבוצות אך בכמה מדדים מצב הצעירים שנשארו בביתם היה טוב פחות משל הצעירים שפנו או התכנו. אשר למשרתי מילואים, אפשר היה להבחין מצד אחד בחוסן רב שעשוי לנבוע מתחושת השליחות והמשמעות המתלווה לשירות המילואים ומצד אחר בהפרעה לשגרת החיים כאמור ובמיעוט מקורות תמיכה.

6.2 המלצות

השבת הביטחון לתושבים והאפשרות לקיים שגרת חיים הן הבסיס לחזרת התושבים לבתיהם בצפון. כפי שנכתב בדוח של בנק ישראל (2023), בתכנון תהליכים ארוכי טווח, כגון תשתיות תחבורה, תעסוקה ואחרות, חיזוק הרשויות המקומיות ופיתוח כלכלי, יש להתייחס לכלל המרחב הגאוגרפי המשותף לקו העימות ולחבלי ארץ בקרבתו כדי לאזן בין הצורך לסייע לאזורים שנפגעו ישירות מן המלחמה ובין הצורך לסייע לאלו שנפגעו ממנה בעקיפין או במידה פחותה ולתמוך בצמיחה אזורית בשנים הבאות. הדבר נכון גם בנוגע לשיקום קהילות הצעירים. נדרשת ראייה רחבה של צורכי הצעירים ושל התחומים שחשובים להם כדי לעודד צמיחה של קהילות צעירים וחזרה של צעירים איכותיים שיציעו את הצפון קדימה.

מצב הצעירים תושבי הצפון מצביע על כמה כיוונים שיכולים לסייע בהחזרתם לצפון ובשיקום שלהם ושל הקהילות שלהם.

- לפני פרוץ המלחמה התאפיינו יישובי גבול הצפון במאזן הגירה נמוך ואף שלילי ובריבוי טבעי נמוך לעומת הממוצע הארצי, אך הורגשה תחילתה של צמיחה דמוגרפית (בנק ישראל, 2023). במחקר זה נמצא ש-67% מן הצעירים המפונים אינם מתכננים לחזור ליישוביהם או לא יודעים אם ישובו ומחצית מצעירים אלו תולים את שיקום היישוב והאזור (50%) ואת שיפור רמת השירותים וזמינותם (49%) בהחלטה אם יחזרו. כדי לעודד את חזרת הצעירים לצפון **יש להשקיע ביצירת מקורות תעסוקה מגוונים ובפיתוח והרחבה של תשתיות ושירותים איכותיים כגון חינוך, בריאות, תרבות ותחבורה. אחת הדרכים למשוך צעירים לצפון היא להעניק הטבות לסטודנטים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה בצפון.**

- יישובי גבול הצפון מרוחקים ממרכזי תעסוקה בארץ ולכן כמעט כל תושביהם עובדים באזור מגוריהם, ורבים מהם, בפרט תושבי היישובים הכפריים, הם עצמאים ועוסקים בענפי כלכלה ייחודיים למקום כמו חקלאות ותעשייה וכן תיירות (בנק ישראל, 2023). בעקבות המלחמה הושבת כליל ענף התיירות ונפגעו גם ענפי החקלאות, נחלשה הזיקה למקום העבודה בשל הפינוי וגם השפעות פסיכו-סוציאליות מקשות על החזרה לעבודה (יקיר, 2024). במחקר זה נמצא ש-43% מן הצעירים לא עבדו בעת הסקר, 15% מן הצעירים היו עצמאים לפני המלחמה ו-13% היו עובדים שעתיים. עוד עלה מן המחקר ש-61% מן הצעירים מעוניינים בסיוע בתחום ההתנהלות הפיננסית וש-54% מן הצעירים מעוניינים בהכוונה תעסוקתית. ממצאים אלו מלמדים על הפגיעות הרבה של צעירים תושבי הצפון בתחום התעסוקה ולפיכך **מומלץ להשקיע כאמור בפיתוח מקורות תעסוקה באזור, אך גם בהנגשת מידע בנושא תעסוקה לצעירים, מתן הכוון תעסוקתי ופיתוח הכשרות מקצועיות בתחומים שבהם יוכלו הצעירים להשתלב בעבודה.**

- מאז פרצה מלחמת חרבות ברזל ניכרת עלייה חדה בצריכת שירותים לטיפול בטרומה, והחסר באנשי מקצוע מיומנים בתחום זה, שהורגש עוד לפני המלחמה, החריף. במחקר זה נמצאו שיעורים גבוהים של צעירים שהתמודדו עם אובדן (26%) ועם החמרה במצב הנפשי שלהם (75%). גם שיעור משרתי המילואים הגבוה עשוי להצביע על צרכים עכשוויים ועתידיים בתחום הרגשי. ממצא מטריד נוסף הוא השיעור הגבוה של צעירים שאין להם למי לפנות בעת משבר או מצוקה בקרב צעירים שלא פונו (23% לעומת 1% בקרב צעירים שפוננו או התפנו). 55% מן הצעירים מעוניינים במענה בתחום הטיפול הפסיכו-סוציאלי והחוסן. כדי לנצל ביעילות את המשאבים הקיימים ולספק שירות מותאם הזמין לכל הזקוקים לו, **יש להעניק תמיכה רגשית על בסיס אבחון והערכה של צורכי הפרט, להבטיח שירותי תמיכה מגוונים וזמינים ולהפנות משאבים לקבוצות בסיכון גבוה לחוות קשיים נפשיים או לקבוצות שמשאביהן דלים.**

- מחקר שטח שבחן באמצעים שונים את הפער בין תפיסות גורמים ממשלתיים וצבאיים לתפיסות התושבים עצמם את המציאות הנדרשת לחזרת תושבי הצפון ליישוביהם, לימד על הפער הניכר בתפיסות ועל הפגיעה הקשה באמון התושבים בצה"ל ובממשלה (אסרף ואח', 2025). מן הממצאים במחקר הנוכחי עולה הפגיעה שחוו צעירים תושבי הצפון באמון שלהם במדינה – בחוסנה (64%) ובממשלה (85%). תחושות של הזנחה, של היעדר תמיכה ושל חוסר אכפתיות עלו גם מדברי צעירים לשאלה הפתוחה. **יש לפעול להחזרת האמון של הצעירים במדינה ובשליחיה ובראש ובראשונה לשתף אותם בקבלת החלטות ולערב אותם בתוכניות השיקום.** 60% מן הצעירים במחקר זה ציינו שהם היו מעוניינים להיות מעורבים בפעילויות ובחשיבה על עתיד הקהילה שלהם. מעורבות פעילה שלהם יכולה לסייע בהגברת חוסנם ובחיזוק תחושת השייכות שלהם למקום.

- אף כי יש פלטפורמות שונות שבהן מרוכז מידע הנוגע למפונים ולזכויותיהם (למשל, ['תנופה לצפון'](#), [כיוונים](#)), מן הממצאים עלה השיעור הגבוה של צעירים שאינם מודעים לכלל זכויותיהם. ייתכן שמצב התלישות שבו נמצאים הצעירים מקשה עליהם להתפנות ללימוד הנושא ויש צורך למצוא דרכים נוספות להנגיש מידע בנוגע לזכויות מפונים ולזכויות תושבים שנכגעו, אם בהצבת יועצים במרכזי צעירים ובמרחבים אחרים שבהם הם נמצאים ואם בפישוט המידע והפצתו בדרכים יצירתיות. **יש גם למצוא דרכים להקל את מימוש הזכויות האלה** ולצמצם ככל האפשר הליכים בירוקרטיים שמרתיעים את הצעירים ממימוש זכויותיהם ומבקשת סיוע.

עוד פרסומים של המכון בנושא

- בן סימון, ב. וטופורק בר, א. (2024). להתבגר בצל מלחמה: השפעות מצבי חירום ואסון על צעירים – סקירת ספרות. דמ-24-997.
- בן סימון, ב. וקונסטנטינוב, ו. (2024). השפעות מלחמת חרבות ברזל על הצעירים בישראל: ממצאי סקר. דמ-24-004.
- בן סימון, ב. וקונסטנטינוב, ו. (2024). מדדי חוסן בקרב צעירים במלחמת חרבות ברזל. מ-24-237.
- בן סימון, ב. וקונסטנטינוב, ו. (2024). דפוסי תעסוקה של צעירים במלחמת חרבות ברזל. מ-24-236.

את הפרסומים אפשר להוריד ללא תשלום מאתר המכון: brookdale.jdc.org.il

מקורות

- אבירם ניצן, ד. וכהן, ע. (17 בפברואר 2025). מאפייני המפונים טרם המלחמה וזרקור על מצבם התעסוקתי והפיננסי כיום. הרצאה בכנס "ביחד למען הצפון": השקת מטה התיאום הלאומי. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/media/27482/the-occupational-and-financial-situation-of-the-evacuees.pdf>
- אייזנשטדט, מ. (2024). מבט לעתיד בראייה מגדרית. בתוך מ. אלמוג-בר, מ. אייזנשטדט וג. גל (עור'), רווחה בעקבות המלחמה (עמ' 18–25). בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית בירושלים; קרן מנומדין. [קרן-מנומדין-רווחה-בעקבות-המלחמה.pdf](https://www.idi.org.il/media/27482/the-occupational-and-financial-situation-of-the-evacuees.pdf)
- אסרף, י., שפירא, ע., שלח, ע. ושפרן-גיטלמן, ע. (2025). המציאות שתאפשר את חזרתם של תושבי הצפון לביתם. מבט על, 1952. INSS. <https://www.inss.org.il/he/publication/north-citizens/>
- בן סימון, ב. וטופורק בר, א. (2024). להתבגר בצל מלחמה: השפעות מצבי חירום ואסון על צעירים – סקירת ספרות. דמ-24-997. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. <https://brookdale.jdc.org.il/publication/maturing-in-the-shadow-of-war/>
- בן סימון, ב. וקונסטנטינוב, ו. (2024). דפוסי תעסוקה של צעירים במלחמת חרבות ברזל. מ-24-236. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. [זרקור על צעירים Brookdale » ברוקדייל Brookdale : ברוקדייל](https://brookdale.jdc.org.il/publication/maturing-in-the-shadow-of-war/)
- בן סימון, ב. וקונסטנטינוב, ו. (2024). השפעות מלחמת חרבות ברזל על הצעירים בישראל: ממצאי סקר. דמ-24-004. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. <https://brookdale.jdc.org.il/publication/the-effects-of-the-israel-hamas-war-on-young-adults-in-israel-survey-findings/>
- בנק ישראל (2023). פרק ז': סוגיות ברווחה – מאפיינים חברתיים-כלכליים, מדיניות ודפוסי הגירה ביישובים שבקרבת קו העימות במלחמת "חרבות ברזל". דין וחשבון 2023. עמ' 167–186. [דוח-בנק-ישראל-לשנת-2023.pdf](https://www.bis.gov.il/publications/2023/01/167-186.pdf)
- וולוך, ר. (2023). עקורים בארצם: כיצד לסייע לקהילות המפונים? מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל. <https://www.taubcenter.org.il/research/uprooted-in-their-own-country/>
- יקיר, א. (2024). ההשפעה ארוכת הטווח של פינוי יישובים על הכנסה ותעסוקה: תובנות מהמקרה של מפוני תוכנית ההתנתקות. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/media/25361/the-long-term-effect-of-displacement-evidence-from-israels-2005-withdrawal-from-gaza.pdf>
- כל זכות (2025). מדריך למי שפנו או התפנו מבתיהם עקב מלחמת חרבות ברזל. נדלה ב-10 במארס 2025 [מדריך למי שפנו או התפנו מבתיהם עקב מלחמת חרבות ברזל – כל-זכות](https://www.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/6cf4f4c8-3518-ef11-815f-005056aac6c3/2_6cf4f4c8-3518-ef11-815f-005056aac6c3_11_20551.pdf)
- לרר, מ. ויסבלאי, א. (2024). ריכוז נתונים לקראת ציון יום למען שיקום ותקומת יישובי הצפון. מרכז המחקר והמידע של הכנסת. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/6cf4f4c8-3518-ef11-815f-005056aac6c3/2_6cf4f4c8-3518-ef11-815f-005056aac6c3_11_20551.pdf

לרר, מ., ויסבלאי, א. ושחר, ת. (2025). היערכות לחזרת תשובי הצפון ליישוביהם לאחר פיגועים במסגרת מלחמת חרבות ברזל. מרכז המחקר והמידע של הכנסת. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/81f6425b-c2ee-ef11-a856-005056aa1f91/2_81f6425b-c2ee-ef11-a856-005056aa1f91_11_20871.pdf

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס). (2024). קובץ רשויות מקומיות.

שחר, ת. ולרר, מ. (2024). נתונים מעודכנים על מכוניות מהצפון ומהדרום. מרכז המחקר והמידע של הכנסת. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/bb4ad946-3c2d-ef11-815f-005056aac6c3/2_bb4ad946-3c2d-ef11-815f-005056aac6c3_11_20597.pdf

תובל-משיח, ר. (2008). השפעת הטרור המתמשך: מצוקה וחוסן באוכלוסייה הישראלית. *סוגיות חברתיות בישראל*, 6, 28–6. <http://www.jstor.org/stable/23388894>

תשבי, א. (2024). "היום שאחרי המלחמה": בריאות הנפש ורווחה נפשית בישראל. בתוך מ. אלמוג-בר, מ. אייזנשטדט וג. גל (עור'), *רווחה בעקבות המלחמה* (עמ' 34–41). בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית בירושלים; קרן מנומדין. https://civilsociety.huji.ac.il/sites/default/files/s-wcivilsociety/files/rvvkhh_bqbvt_hmlkxmh_2024.pdf

Ballesteros, L. M. S., Poleacovschi, C., Weems, C. F., Zambrana, I. G., & Talbot, J. (2023). Evaluating the interaction effects of housing vulnerability and socioeconomic vulnerability on self-perceptions of psychological resilience in Puerto. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 84, article 103476. doi: 10.1016/j.ijdr.2022.103476

Bonanno, G. A., Brewin, C. R., Kaniasty, K., & La Greca, A. M. (2010). Weighing the cost of disaster: Consequence, risks, and resilience in individuals, families, and communities. *Psychological Science in the Public Interest*, 11(1), 1–49. doi: 10.1177/1529100610387086

Bosco, S. M., & Harvey, D. (2003). Effects of terror attacks on employment plans and anxiety levels of college students. *College Student Journal*, 37(3), 438–447. <https://link.gale.com/apps/doc/A108836909/AONE?u=anon-5fdc09dd&sid=googleScholar&xid=9430789e>

Conrad, R. C., Hahm, H., Koire, A., Pinder-Amaker, S., & Liu, C. H. (2021). College student mental health risks during the COVID-19 pandemic: Implications of campus relocation. *Journal of Psychiatric Research*, 136, 117–126. doi: 10.1016/j.jpsychires.2021.01.054

Di Pietro, G. (2018). The academic impact of natural disasters: Evidence from L'Aquila earthquake. *Education Economics*, 26(1), 62–77. doi: 10.1080/09645292.2017.1394984

Erman, A., De Vries Robbe, S. A., Thies, S. F., Kabir, K., & Maruo, M. (2021). *Gender dimensions of disaster risk and resilience: Existing evidence*. Global Facility for Disaster Reduction and Recovery (GFDRR) and The World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/80f2e78e-f04f-5a59-86a6-9cfe6bcd7b87/content>

- Fletcher, S., Cox, R. S., Scannell, L., Heykoop, C., Tobin-Gurley, J., & Peek, L. (2016). Youth creating disaster recovery and resilience: A multi-site arts-based youth engagement research project. *Children, Youth and Environments*, 26(1), 148–163. doi: 10.7721/chilyoutenvi.26.1.0148
- Ford, C. A., Udry, R., Gleiter, K., & Chantala, K. (2003). Reactions of young adults to September 11, 2001. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 157(6), 572–578. doi: 10.1001/archpedi.157.6.572
- Ganson, K. T., Tsai, A. C., Weiser, S. D., Benabou, S. E., & Nagata, J. M. (2021). Job insecurity and symptoms of anxiety and depression among US young adults during COVID-19. *Journal of Adolescent Health*, 68(1), 53–56. doi: 10.1016/j.jadohealth.2020.10.008
- Johnson, C., & Lizarralde, G. (2012). Post-disaster housing and reconstruction. In S. J. Smith (Ed.), *International encyclopedia of housing and home* (pp. 340–346). Elsevier. doi: 10.1016/B978-0-08-047163-1.00046-1
- Kurapov, A., Pavlenko, V., Drozdov, A., Bezliudna, V., Reznik, A., & Isralowitz, R. (2023). Toward an understanding of the Russian-Ukrainian war impact on university students and personnel. *Journal of Loss and Trauma*, 28(2), 167–174. doi: 10.1080/15325024.2022.2084838
- Mao, W., & Agyapong, V. I. O. (2021). The role of social determinants in mental health and resilience after disasters: Implications for public health policy and practice. *Front Public Health*, 9, article 658528. doi: [10.3389/fpubh.2021.658528](https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.658528)
- Myles, P., Swenshon, S., Haase, K., Szeles, T., Jung, C., Jacobi, F., & Rath, B. (2018). A comparative analysis of psychological trauma experienced by children and young adults in two scenarios: Evacuation after a natural disaster vs forced migration to escape armed conflict. *Public Health*, 158, 163–175. doi: [10.1016/j.puhe.2018.03.012](https://doi.org/10.1016/j.puhe.2018.03.012)
- Neumayer, E., & Plümper, T. (2007). The gendered nature of natural disasters: The impact of catastrophic events on the gender gap in life expectancy, 1981–2002. *Annals of the Association of American Geographers*, 97(3), 551–566. doi: 10.1111/j.1467-8306.2007.00563.x
- Uscher-Pines, L. (2009). Health effects of relocation following disaster: A systematic review of the literature. *Disasters*, 33, 1–22. doi: [10.1111/j.1467-7717.2008.01059.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-7717.2008.01059.x)
- Yuan, F., Li, M., Liu, R., Zhai, W., & Qi, B. (2021). Social media for enhanced understanding of disaster resilience during Hurricane Florence. *International Journal of Information Management*, 57, article 102289. doi: [10.1016/j.ijinfomgt.2020.102289](https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102289)